

Usmenoknjiževni izričaj i život u zajednici u romanu Prosjaci i sinovi

Vuleta, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:579343>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Diplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti; smjer: nastavnički
(jednopedmetni)

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Diplomski sveučilišni studij hrvatskoga jezika i književnosti (jednopedmetni)

Usmenoknjiževni izričaj i život u zajednici u romanu *Prosjaci
i sinovi*

Diplomski rad

Student/ica:

Ivana Vuleta

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Denis Vekić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Vuleta**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Usmenoknjiževni izričaj i život u zajednici u romanu Prosjaci i sinovi** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 25. rujna 2023.

SAŽETAK

Usmenoknjiževni izričaj i život u zajednici u romanu *Prosjaci i sinovi*

U središtu je rada prikaz suživota članova zajednice kroz tri generacije u romanu *Prosjaci i sinovi*, autora Ivana Raosa. U prvom se dijelu rada iznose osnovne informacije o autorovom životu, kako bi se bolje shvatila radnja romana, jer se pronalaze sličnosti među istima. Drugi dio se bavi utjecajem elemenata usmene književnosti na likove, a između ostaloga i na ondašnji narod. Zbog manjka obrazovanja i pismenosti, u prikazanim razdobljima je prevladavala usmena komunikacija, a samim tim dolazilo je do razvoja usmene književnosti na tom geografskom području. Treći dio rada prikazuje način zajedničkog življenja u takozvanim zajednicama, na primjeru romana *Prosjaci i sinovi*. U tadašnjem razdoblju su imali različite običaje i navike življenja, koji su se do današnjice promijenili. Također će se dotaknuti i tema odnosa prema ženama i njihovom statusu u tom razdoblju.

Ključne riječi: Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, usmena književnost, život u zajednici, običaji

ABSTRACT

Oral literary expression and community life in the novel *Prosjaci i sinovi*

The central point of the novel *Prosjaci i sinovi*, written by Ivan Raos, is a depiction of the coexistence of community members through three generations. The first part of the paper presents the basic information about the author, in order to better understand the plot of the novel, that the similarities between the two can be found. The second part of the paper deals with the influence of elements of oral literature on the characters in the novel, as well as the people of that time. In the presented time period, due to the lack of education and literacy, oral communication was commonly in use, which resulted in the development of oral literature in this geographical area. The third part of the paper explores the living arrangements of the people of that time, the so-called communities, as presented in the novel *Prosjaci i sinovi*. In that period, people had different customs and living habits, which have changed over time. This part of the paper will also address the relationships with women and their status during this period.

Key words: Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, oral literature, community life, traditions

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. RAOSOV ŽIVOT I STVARANJE.....	4
2.1. KARAKTERISTIKE RAOSOVA STVARALAŠTVA	5
2.2. O DJELU „PROSJACI I SINOVI“	6
3. USMENI ELEMENTI U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU RAOSOVIH JUNAKA.....	7
3.1. PROZNE VRSTE	8
3.1.1. <i>Predaje</i>	9
3.1.2. <i>Legende</i>	11
3.2. ELEMENTI USMENE KNJIŽEVNOSTI KROZ STIHOVE.....	11
3.2.1. <i>Pjesmice</i>	12
3.2.2. <i>Distisi</i>	13
3.3. EPSKA POEZIJA	14
3.3.1. <i>Primjeri epske poezije u Prosjacima i sinovima</i>	15
4. ŽIVOT U DALMATINSKOJ ZAGORI.....	17
5. ODNOS RELIGIJE I ZAJEDNICE.....	18
6. OBIČAJI U ZAJEDNICI.....	20
6.1. OBIČAJ NA SAMRTI	20
6.2. OBIČAJI POKAPANJA PREMINULIH	21
6.3. ODLASCI NA <i>DERNEKE</i>	24
6.4. ODLAZAK NA SILO.....	25
6.5. PREDSVADBENI OBIČAJI.....	27
6.6. SVADBENI OBIČAJI.....	27
7. RAZLIKE IZMEĐU ULOGA MUŠKARCA I ŽENA U ZAJEDNICI.....	29
7.1. ŽENE U PROSJACIMA I SINOVIMA	31
8. ZAKLJUČAK.....	36
9. LITERATURA	39

1. UVOD

Tema ovoga diplomskoga rada je obrada usmenoknjiževnih izričaja u romanu *Prosjaci i sinovi*, Ivana Raosa, te poblize prezentiranje načina života u zajednici. Roman je objavljen sedamdesetih godina 20. stoljeća, a ubrzo nakon toga je i ekraniziran. Ekranizacija je uveliko pridonijela popularizaciji Raosova romana, pa se tako *Prosjaci i sinovi* uvažavaju kao Raosovo najpoznatije djelo. Na samom početku diplomskoga rada ukratko će se prezentirati život i stvaralaštvo Ivana Raosa, a kako bi se shvatilo temu ovoga djela, trebamo se upoznati s njegovim stilom, načinom stvaralaštva te motivima koje donosi i kroz ostala djela. Raos je sam za sebe govorio kako u njemu teče prava imotska krv, u smislu kada bi ga se najviše u nečem osporavalo, on bi zapeo još više sve dok ne bi dokazao suprotno. Kroz svoja djela je nerijetko prikazivao sebe i svoju osobnost. Književni kritičari su ga ponekad kritizirali zbog nostalgичnosti i melankoličnosti, ali je svojim jednostavnim jezikom, humorističnim tonom i ironijom pridobio simpatije čitateljstva.

Roman *Prosjaci i sinovi* je nesumnjivo najčitaniji njegov roman, a budući da je ekraniziran, uživa i simpatije gledatelja. Raos na humorističan način prikazuje „male“ ljude, ističe njihove vrline i mane, smješta ih u malu sredinu, a na taj se način svaki njihov postupak gleda kao ogledalo sredine i zajednice. Budući da radnja počinje u maloj sredini, u vremenskom razdoblju kada narod nije bio školovan, obrazovani su bili samo imućniji članovi sredine i svećenici, pa je usmena komunikacija bila primarna, a usmenom komunikacijom je dolazilo i do razvoja usmene književnosti. U radu će se govoriti o usmenoknjiževnim oblicima koji su zastupljeni u romanu te će isti biti oprimjereni. Radnja je smještena u izrazito patrijarhalnu sredinu, u kojoj su muškarci bili glavne figure. Njih se poštovalo, slušalo, a u određenoj mjeri se i strahovalo od njih. Svaki je muškarac težio biti junak svoga vremena, a najveći su imali čast da se o njima pjevaju epske pjesme. U romanu imamo nekoliko zapisanih stihova o junačkoj lozi *Špalatrina*, kojima su se ponosili generacijama. Isto tako, narod je vjerovao u mitska bića i pojave, pa su se u njihovim usmenim predajama često spominjale vile, vještice i vukojarci. Od usmenoknjiževnih oblika, najpopularniji su bili *deseterački distisi*, koji su bili pogodni za pjevanje gange.

Nadalje, će se obrađivati način življenja u maloj sredini, budući da je to kraj u kojem prevladava krš i kamen život je bio težak i vladala je neimaština. Narod je svoj život često podređivao vjeri, odlazili su često na mise kako bi čuli Riječ Božju i po njoj živjeli. Raos i takav način življenja humoristično prikazuje, jer se njegovi likovi često pozivaju na Boga i vjeru, a u

praksi donose odluke u svoju svjetovnu korist. Kao što je već spomenuto, život je bio težak, životni standardi su bili loši, pa su često harale i bolesti, od kojih bi umirala djeca ali i odrasli. Budući da je vladalo siromaštvo, nisu svi bili u mogućnosti graditi kuće i odvojiti se od roditelja, pa bi nakon vjenčanja nevjesta došla u kuću u kojoj je mladić živio sa većinom svoje obitelji, od roditelja, braće i sestara, djedova i baka pa sve do stričeva i rođaka. Svi su živjeli pod istim krovom u takozvanim *zajednicama*. U svakoj zajednici postojao je jedan starješina kojeg se poštivalo i čije je riječ bila zadnja, u ovom slučaju je to bio Iko Špalatrin. Običaji koji su bili ustaljeni u zajednicama su ovisili od mjesta do mjesta, ali su bili poprilično slični u cijeloj Zagori.

Prvo će se opisati običaj prilikom pokopa, koji se značajno razlikuje od današnjega. Prije su organizirana bdijenja uz mrtvaca koja su trajala sve do pokopa, prilikom kojih bi se molilo za spas njegove duše. Žene su većinom bile zadužene za pripremanje pokojnika na vječni počinak, one bi ga oblačile i uređivale. Obred pokapanja mrtvaca je ostao sličan kao i danas, samo je razlika što danas tijela u lijesu stoje u mrtvačnici, a prije bi se pješalo od kuće pokojnika do mjesnog groblja.

Kao što je prije bilo spomenuto, narod se puno okretao vjeri i svetkovinama, pa su tako i mjesna događanja bila vezana za svetkovine, stoga bi se nakon misnog slavlja župljani okupljali na *dernećima*. Pjevali bi gangu, plesali kolo, a takva okupljanja su bila idealna za pronalazak partnera, što su mladići i djevojke često iskorištavali i stupali su u vezu na istima. Glavni je kriterij prilikom odabira bio „dobar glas“, odnosno da je osoba koju će vjenčati vrijedna, zdrava, poštena i da ne vuče nikakvu lošu prošlost za sobom. Djevojka koja bi bila spremna za udaju, ulazila bi prilikom plesanja kola u sredinu, kako bi je mladići bolje uočili, a plesala bi s rođakom ili bratom. U slučajevima kada bi došlo do toga da se uzajamno mladić i djevojka dopadnu jedno drugome, kroz par dana je mladić odlazio na *silo*. Na *silo* su odlazili mladići kako bi isprosili djevojke i vjenčali se, ali isto tako su odlazili i stariji ljudi koji su imali obitelji. Okupljali su se da bi se družili, pričali o temama koje su njima bliske, savjetovali se, ali isto tako su se i zabavljali na istima.

Nakon što bi mladić isprosio djevojku od muških članova njezine obitelji, krenule bi pripreme. Trebali su proći današnji takozvani „zaručnički tečaj“ na kojem ih je svećenik ispitivao o kršćanskom nauku, a kada bi ga prošli kroz sljedeće tri nedjelje je najavljivao njihov brak s oltara. Prije same svadbe djevojka je spremala *dotu*, odnosno miraz koji je išao dva dana prije samoga vjenčanja. Vjenčanja su se odvijala preko zime, jer je ljeti bilo previše fizičkih poslova u polju i oko životinja. Svadbe su obilovale običajima koji su se razlikovali od mjesta do mjesta,

ali u većini su bili slični. Prvo je slijedio odlazak po mladenku, u nekim mjestima se kupovala mladenka, podvaljivala se „lažna mlada“, a to bi uglavnom bio muškarac koji se obukao u ženu. Obred vjenčanja se odvijao u mladenkinoj župi, a nakon toga se išlo kod mladoženje na slavlje. Nevjesta bi po dolasku u novi dom bacala jabuku preko krova, a ona je simbolizirala plodnost. Također je ljubila prag kuće prije nego što je prvi put kročila kao službeni član obitelji.

Za kraj će se obraditi i položaj žena u istoj toj zajednici. Kao što je već bilo spomenuto, u tom vremenskom razdoblju u Zagori je vladao patrijarhat, žene nisu imale zavidan položaj. Međutim na samom primjeru romana *Prosjaci i sinovi* se može vidjeti kako poneki običaji i uvjerenja nestaju i blijede, pa je tako vremenom patrijarhat smanjen, Na samome kraju bi trebala biti jasna slika življenja u tom razdoblju, povezanost sa stvarnim situacijama, običajima i načinom življenja.

2. RAOSOV ŽIVOT I STVARANJE

Književnik, Ivan Raos, hrvatski je pisac rođen u Medovu Docu 1921. godine. Svoje obrazovanje je započeo u Grabovcu, dok je srednjoškolsko obrazovanje je završio u Splitu u klasičnoj gimnaziji. U autobiografiji navodi kako je za vrijeme školovanja često bio izrugivan, ali to ga je još više guralo da se dokaže kako sve može sam.

„I dokazah se tek u petom razredu kad napisah prvu 'veliku, najveću dramu' o uroti zrnkofrankopanskoj. Sam sam bio sve! I pisac, i redatelj, i scenograf, i glavni glumac. Sve!... Kakav pljesak! Nebesa slavna, kakav pljesak! Pljeskali su mi svi njihovi roditelji, sestre i braća, svi ugledni uzvanici... i oni sami! Oh, i Oni sami! Tako, momci! Sada vidite kome ste se rugali!“ (Raos u: Brešić, 1997: 1208, 1209).

Još u svojoj srednjoškolskoj dobi je dokazao kako je sposoban odraditi razne uloge, u tome se pokazao i kroz život radivši razne poslove, od pipničara preko novinara pa sve do učitelja, sve do 1948. godine kada se zaposlio kao akviziter Nakladnoga zavoda Hrvatske. U periodu do 1967. je radio kao lektor, korektor, tada je postao slobodni književnik. „Nu ponajveći dio svog radnog vijeka provedoh kao prosjak pardon, književnik od zanata“ (Raos u: Brešić, 1997: 1207). Njegov književni opus također je raznovrstan, u svijetu književnosti prvi se put pojavljuje zbirkom pjesama *Utjeha noći*, 1947. godine i nju je izdao zajedno s Petrom Meštrovićem.¹ Raos je pred svojim čitateljstvom ostavio sedam romana u šest knjiga napisanih na preko dvije tisuće stranica. Na prvi se pogled već čini kako je bio plodan pisac, ali njegovom plodnom stvaralaštvu svakako valja nadodati i dvije stotine pripovjedaka, tridesetak drama te mnoge tekstove koji nisu izašli van okvira Raosove sobe. Raosa bi se moglo opisati u kratkim crtama kao „pisca izvorne darovitosti, pripovjedača laka i živa jezika, majstora kazivanja koji bez muke i zastajkivanja opiše realni svijet, da s realističkom pedantnošću zabilježi karakteristične geste, oslika karaktere i da od stvarnih i mogućih pojedinosti izgradi, odnosno rekonstruira imaginarni svijet u kojem vladaju zakoni ljudske sudbine“ (Donat, 1984: 336). Kako sam navodi, cijeli život mu je prohujao u dokazivanju vrijednosti, što mu je život više nedaća servirao on se još više prkosio i tu se poziva na svoju „imotsku krv“.

¹ Raos, Ivan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 6. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51820>>.

„Ništa mi ne preostaje, već da se i unaprijed dokazujem i prkosim, naravno u okviru mogućnosti. To mi je baština djedova, to mi je srčika naravi. Valjda ću i umrijeti samo zato, da dokažem kako i to mogu“ (Raos u: Brešić, 1997: 1209).

2.1. KARAKTERISTIKE RAOSOVA STVARALAŠTVA

Raosu je pri njegovom stvaralaštvu uveliko pomoglo poznavanje žanrovskih pravila, ali neovisno o tome smatra se spisateljem jer je ta pravila kanonizirao vlastitim stvaranjem. Drugim riječima u svojim djelima:

„ruši prepreke pravila i obveza i daje oduška igri izmišljanja. U tom oslobađajućem radu pomaže mu osjećaj za humor, smisao za smiješno (...) izvlači slučajeve, primjere, zgode i pokazuje bizarne exempla ne puke mašte, iz života što ponekad sam stvara najneobičnije zaplete, ruga se s ljudima na najciničniji način i otkriva ništavnost njihove sudbine“ (Donat, 1984: 335).

Sve se navedene činjenice mogu primijeniti na Raosove romane, iako je svaki po sebi drugačiji, svi su se izvrsno uklopili u romaneskno stvaralaštvo 20. stoljeća. Poput ostalih pisaca i Raos se pokušao integrirati u kozmopolitski trend moderne književnosti, ali je krenuo od tamo „gdje je slabija radijacija zavičajnog i neposrednog iskustva“ (Donat, 1984: 337). Smatrao je da je jedina vrlina moderne književnosti mogućnost postizanja maštovitog obrata u kojem se „posebno ili izuzetno mora predočiti kao univerzalno i uobičajeno“ (Donat, 1984: 337).

U svojim je romanima ismijavao ljudske slabosti i nedostatke, samopromatranjem bi sasvim ležerno zadirao u ljudske karakterne osobine, tako bi to sve urodilo plodom i nastao bi tekst koji je produkt njegove mašte i stvarnosti. Zbog lakoće pisanja, Raos se bavio raznim temama, ali bi ih razrađivao na različite i njemu svojstvene načine. Iako je u svojim romanima većinom bio ironičan i humorističan, Pavletić navodi kako mu se znalo pripisivati da je "melankoličan, nostalgican ili lirski mekan" (Pavletić, 1995, 220). Njegova su djela imala dozu lirike, koja se osjećala kroz plahost pa bi se na taj način njegova prozna djela povezivala s pjesničkom prozom. S druge strane, prema Novaku, Raos je bio vješt u razradi dijaloga i monologa pa su se njegova djela mogla povezati i s dramskim tekstovima (Novak, 1980: 12). Kroz prethodno navedeno, mogla se uočiti njegova posebnost, uz sve to ga odlikuje virtuoznost prilikom zamjene klasična piščeva komentiranja te opisivanja upravnim govorom likova (Novak, 1980: 15). Monolozi likova, koji na određen način prikazuju piščeve komentare, su bili primjer unutarnjeg dijaloga lika, koji bi još dodatno pojačao dramatičnost (Šnajder, 1971:62). Na taj je

način Raos htio biti poseban i učinkovit, jer bi kroz takvo pripovijedanje publici uspio ispričati sve, a nerijetko mu se to i zamjeralo (Šnajder, 1971:62). Prema Šnajderovu mišljenju, Raosu se često zamjeralo to "sitno, verističko crtkarenje, prekomjerna i pomalo ishitrena, izvještana dosjetljivost u tijeku tih uvijek monologističkih kazivanja, pričanje da se priča, da se kaže sve" (Šnajder, 1971: 59), iako se to smatralo kao njegova nemoć, nije previše naštetilo njegovim tekstovima.

2.2.O DJELU „PROSJACI I SINOVI“

Raos navodi kako je pisanje romana „Prosjaci i sinovi“ započeo 1968. godine, svega tri godine poslije izlaska trilogije „Vječno žalosni smijeh“ (Raos, 1965: 572), a roman je izlazio u nastavcima koji su izlazili u aktualnim časopisima: „Republika, Kolo, Mogućnosti, Forum i Revija“ (Roščić, 2018: 361). Roman je dosta opsežan i dijeli se u dva dijela, odnosno dvije knjige koje se dijele na poglavlja (prvi dio 21 poglavlje, a drugi 26), te se prikazuje ukupno stotinjak godina jedne obiteljske loze. „Oblikujući izmišljeni svijet nastao u suodnosu nestvarnih sastavnica i stvarnih entiteta poput toponima, povijesnih prilika i događaja, autor biblijskom parafrazom započinje s prikazom svijeta imotskih torbara, galantara i naposljetku krijumčara, prateći ih kroz tri generacije, od Kikaševe preko Matanove pa sve do Matana Drugoga,“ (Mišetić, 2022: 23) te na taj način stvara „mitologem o naravi tipičnog Imoćanina“ (Lederer, 1998: 168).

Svaki lik koji se nalazi u romanu, u teoriji je mogao postojati, ali sam autor navodi: „(...) u romanu *Prosjaci & sinovi* izmaštani ljudi i događaji ubačeni su u stvarnost. Spomenuh da je pop Pavao Čikeš bio povijesna osoba. Međutim, moj don Pavao Čikeš – osim imena i mog umišljaja o snazi značaja spomenutog popa Pavla – nema ničega od ondašnjeg pravog i živog popa glagoljaša. Poznao sam i nekoliko posljednjih prosjaka od zanata, kao i mnoštvo njihovih potomaka, torbara, galantara i krijumčara, ali nijednog nisam uzeo kao predložak za svoje junake“ (Pavletić, 1995: 180). Razlog zbog kojega Raos nije uzimao stvarne likove za svoj roman navodi kako su svi likovi koje poznaje bezlični i da od njih ne bi mogao sastaviti ozbiljnije likove. Primjerice, lik Kikaša bi trebao biti sagrađen na osnovu osobe koja je snažna, odvažna i mudra, a on pozna samo glavara imena Kite Bajin koji je čista suprotnost liku kojega je gradio (Pavletić, 1995: 180).

Raosovi su likovi prepoznatljivi po svojoj govornoj karakterizaciji, fizičkim izgledom, ali i nadimcima. Kroz likove, Raos, na humorističan način prikazuje antroponimijski sustav Imotske

krajine. „Tako počinjemo pratiti fabulu prvog dijela romana smještenu u Imotsku krajinu 1878. godine u kojoj sudjeluju Kikaš i žena mu Anđuka, brat Divac, prvorodenac Jokaš sa ženom Marukom, mlađi sin Copac sa ženom Milom Škorinicom i kćeri Livoguzom, njezinim mužem Podlivoguzim te Kikaševim unucima Potrkom, Marijom Poprdom, Antišom, Ivišom i Zlatkom Vrtirepkom“ (Mišetić, 2022: 25). Već iz samih nadimaka se može pročitati na osnovu čega su dobili nadimak, odnosno ime za ovaj roman. Autor prilikom opisivanja likova često dodaje komentare, prosuđuje situacije i interpretira na humorističan i ironičan način.

Drugi dio romana donosi propast prosjačkog zanata, koji počinje smrću dida Kikaša. Njegova je želja bila da ga naslijedi Potrka, pa na taj način dolazi do kršenja tradicije jer se preskače nasljeđivanje sina, na unuka. Kikaš je na taj način stvorio animozitet između sina i oca. „Potrka, preimenovan u Matana, okuplja oko sebe novu družinu, torbare, koji će najprije preprodavati robu na području Slavonije i Srijema, a onda se otisnuti u zemlje srednje Europe. Zgrnuvši bogatstvo, on podiže Matanove dvore iz kojih se bolje vidi propast rodne kuće iz koje je izgnan, a koji su vidljivi znak uspjeha njegovu neprijatelju, ocu Jokašu“ (Mišetić, 2022: 25). Matan, poput dida Kikaša, pronalazi svog "Škilju iz Zagvozda" on traži svog rivala u židovskom trgovcu Šalomi, dok njegov sin Matan Drugi, koji se bavi krijumčarenjem, ponekad sam dojavljuje svoje kretanje policiji kako bi njemu "švercanje" bilo zanimljivije.

3. USMENI ELEMENTI U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU RAOSOVIH JUNAKA

Kada se govori o starosti usmene književnosti, može se reći da je ona najstariji vid jezičnog umijeća i da postoji dugo koliko i čovječanstvo, jer prema Kekezu, „je stara onoliko koliko i sam čovjek, dok je nacionalna književnost stara koliko i svijest o nacionalnom identitetu“ (Kekez u Mišetić, 2022: 25). Stipe Botica u svojoj *Povijesti Hrvatske književnosti* navodi:

„Književnost kao umijeće uporabe riječi, prati čovjekov razvoj od trenutka kad je osjetio vrijednost riječi i kad je počeo kultivirati sebe i sve oko sebe. Onda je postupnom pričom o sebi i svemu oko sebe sustvarao novu zbilju, književnu zbilju“ (Botica, 2013: 21).

Usmenoknjiževni oblici pomažu pri proučavanju određenih povijesnih razdoblja, jezičnim mogućnostima istih razdoblja te općenito načina življenja i kulturnog stvaranja (Kekez 1986: 133–134). „Povijesno gledajući, postoje tri faze suodnosa pisane i usmene književnosti. Prva faza, koja obuhvaća agrafijsko razdoblje, bila je isključivo usmena. Druga faza, koja je trajala od početaka pismenosti do Drugog svjetskog rata, bila je i usmena i pisana, ali većim dijelom

usmena, dok je treća faza, koja traje od kraja rata pa sve do danas, također bila kombinacija usmene i pisane, ali suprotno drugoj, većinom pisana“ (Beževan, 2020: 3).

U svakodnevnom životu junaci Raosovih *Prosjaka i sinova* koriste razne elemente usmene književnosti, a može se čak i reći da obiluje istima. U tom periodu, odvijanja radnje romana, usmena književnost je bila puno zastupljenija, u odnosu na pisanu, a kao glavni uzrok tome je manjak obrazovanja i pismenosti. Cijela se Raosova pripovjedačka tehnika temelji na usmenoknjiževnom stilu, u kojem prevladava dijalektalni govor. Njegovi likovi kroz svoja usmena pripovijedanja kazuju priče o mitološkom i magičnom svijetu vila, duhova, vukodlaka koje su usmenom predajom došle do njih. Prvi dio romana se odvija u Imotskoj krajini, u kojoj dominiraju takve predaje, dijalektalno prevladava štokavska ikavica, a zastupljenost usmene književnosti je veća. Već kasnije, dolazi do promjene situacije, radnja se više prebacuje na gradske prostore, u kojima borave imotski torbari, pa dolazi do jezične opreke. Ti su oprečni jezični i govorni primjeri prikazani kroz razne dijaloške ili monološke kazivačke situacije (Lederer, 1998: 186). U jednom od dijaloga između Matana Potrke i bivšega činovnika, staroga prijatelja Jureka Cveka, inače knjigovođe gospodina Steinera kod kojega je Potrka kupovao svu galantarsku robu, Raos umeće kajkavski govorni uzorak (Lederer, 1998: 185, 186).

3.1. PROZNE VRSTE

Prilikom oblikovanja priče, svaki govornik koristi pripovijedanje, pa se ono smatra temeljem proznog stvaralaštva. Pripovjedač prilikom uzimanja teme treba imati viziju, koju će znati predočiti slušateljima, teme koje on obrađuje mogu biti svakodnevne, ali ih on posebnim izborom riječi, opsežnijim vokabularom, prikazuje na poseban način. „Pričalac je tada inicirao, izmjenjivao i prenosio drukčije informacije i znanja nego u svakodnevnoj komunikaciji. Ta je priča nekim svojim obilježjem morala zanimati komunikante. Morala je po nečemu biti drugačija od stihovane priče, njezina je struktura ponešto drukčijeg izgleda i drukčijih kompozicijskih i stilističkih specifičnosti“ (Botica, 2013: 386). Od usmenih proznih vrsta u *Prosjacima i sinovima*, mogu se izdvojiti legende i predaje. One sadržavaju realističnu podlogu, odnosno u bazi priče sadrže moguće ili postojeće događaje, poput povijesnih događanja, geografskih podataka, biblijskih elemenata i slično. Ono što ih razlikuje od svakodnevnih prepričavanja, to su nadrealni elementi (Kekez 1986: 184-186). Osim toga, *Prosjaci i sinovi* obiluju i anegdotama, kratkim pričama o uglednijim ljudima i događajima. Nadrealistički su elementi reducirani, likovi su smješteni u stvarne okvire, a nerijetko ih se karikira kako bi se postigao jači element grotesknosti. „Da bi podrugljivi ton i anegdoticnost bili što efektiniji, tekst

se komponira trodijelno, kratkom ekspozicijom nakon koje slijedi pauza kao postupak iščekivanja da bi poanta koja dolazi na kraju bila što udarnija“ (Beževan, 2020: 9).

3.1.1. Predaje

Prema Botici, uporište narodnih predaja jest mitsko, povijesno ili mjesno, a predstavlja vjerovanje zajednice da se taj događaj stvarno dogodio. Priča dobiva svoj puni sjaj, ako je kazivač vješt govornik i kada svojim govorničkim vještinama postigne uvjeravanje kod naroda. Narodne predaje se, kao što i sam naziv kaže, prenose s koljena na koljeno i traju u kazivanjima (Botica, 2011:312). Ono što predaju razlikuje od legendi i mitova, jest da sredina u kojoj se ta predaja prenosi, vjeruje da je to tako bilo. Tome svakako pridonose motivi koji su poznati narodu, a nastajali su godinama na nekom prostoru, poput lokalnih posebnosti, vjerovanja, mentaliteta, stajališta, pogleda na svijet i slično. Predajom se ulijeva povjerenje slušateljima jer se njome potvrđuje da je na tom mjestu netko prije boravio, njome se čuvaju davna pamćenja, koja su važna za prikupljanje duhovnosti, njome se prepričavaju bitne mjesne specifičnosti (Botica: 2013: 435, 436).

U *Prosjacima i sinovima* pronalaze se dvije predaje, a prva je o *lozi Špalatrina*. Prema predaji Bog se obratio Godislavu i on se po Božjem naređenu nastanio u zemlji goloj i pustojoj, koja nema plodnog tla, nego samo kamen. On se nastanio u Krajini. „I Gospodin ga obdari s dvanaest sinova i dvanaest kćeri. Od sinova pročeđiše svi oni u puku što s ramena svojega kruh svoj jedu, od kćeri što kojoj Bog dade, jer je žensko samo zemlja a čovjek sjeme“ (Raos, 171). Njegovi su svi potomci bili ugljenari, do Jakira, koji je odlučio uzeti pušku u ruke i ići u rat, a ne plaćati danak vlastima. On je njegov izravan potomak, a dobio je sina Iliju, ili po nadimku Garu. Ilija je imao sina Kuzmana, a on je dobio dva sina Glavinjala i Mijovija. Mijovijo je bio otac Jurasu Garića, odnosno divendida Prpe.

Druga predaja govori *kako je Bog prokleo hrvatski narod*. Raos prvo koristi intertekstualnost, na način da koristi Biblijske elemente. Biblija je bila najvažnija knjiga s kojom se narod svake nedjelje susretao na svetoj misi, a to je odličan način za ukazivanje osjećaja pripadnosti. Tako Kikaš svojim članovima „šćapa“, drži propovijed nakon mise i poziva se na Biblijsku priču, kako je Bog stvorio prosjački narod.

„Tada dozva prvoga i reče mu: »Ti ćeš žuljevima dlanova svojih namicati kruh svagdašnji.«

Drugome kaza: »Ti ćeš se hraniti natučcima tabana svojih.« Trećemu položi ruku na glavu: »A ti

tjemenom glave svoje lude!« Četvrtome opet reče: »A tebi ću dati jezik okretan i nezaustavljiv, kojim ćeš kruh zarađivati i mljeti, i ništa ti drugo neće biti potrebno da nabiješ đomparu!« Onda se obrati svima, blagoslovi ih i reče: »Eto tako, a sad kud koji, mili moji!« Tada istupi onaj peti, stade pred Boga i reče: »Lijepo, bogami, svima dade ponešto, a meni rog, kao da sam nekakvo kopile!« Vidjevši petoga, Bog se i sâm — milostiva ga budi hvala i slava — Bog se, velju, i sâm zbuni i začudi, te promrmlja više za se: »Što ću ovome dati kad sam već sve drugima razdao!« I Bog stade razmišljati, i razmišljaše dugo, nu ništa pametna ne mogaše smisliti. Tada uskoči onaj peti i reče: »Ne budi ti pod uvredu, ja sam nešto smislio.« »A što?« upita Bog. Peti odgovori i reče: »Ostala su još ramena. Daj ih meni.« Bog se začudi i u čudu podvikne: »Što će ti ramena, svih ti Isukrsta?!« Peti opet odgovori i reče: »Samo mi daj, ja ću već s njima upraviti.« Bog mu dade, a potom svu petoricu otpusti, i oni se rasuše po svoj zemlji; i oni, i sinovi njihovi, i sinovi sinova njihovih kruh svoj zarađivahu kako im zapovijedi Gospodin. (...) Od petoga smo mi, mi koje ramena hrane. Od iskona. Jerbo gdje je naš kruh? U torbi. U prosjačkoj torbi. A gdje je torba? O ramenu. Visi. I vučije vode, i bremena drva vise o ramenu naših žena. I sveto drvo badnjaka nosimo na ramenu. I šilježe kad slomi nogu. Igramo se i nadmećemo: kamena s ramena. I kad mrtvaca nosimo, na ramenima ga nosimo. I kad djecu pravimo, noge na ramena dižemo. I kad kolo igramo, ruke su nam na ramenima. I Gospodin naš Isukrst nije naš — Bog nek mi oprost — velju, nije naš dok šečka i propovijeda, već dok nosi križ svoj preteški na ramenu svojem slabašnom. (Raos, 1971: 26, 27).

Poticanje osjećaja pripadnosti, osim korištenjem biblijskih likova, može se inicirati i predajom u kojoj se spominju povijesni likovi. Najpoznatiji hrvatski kralj jest Zvonimir, a za njega se vezuje predaja o prokletstvu.

„Tisuću godina poslije ovoga prokletstva stiže i drugo i sruči se na narod ovaj naš hrvatski. A zbi se, daklem, ovako. Gospodin naš Isukrst prenu oda sna kralja Zvonimira i govoreći mu reče: »Zvonimire kralju, sine moj! Ustani, pripaši mač, podigni junački narod svoj i otmi grob moj iz ruku nevjerničkih.« Kad kralj to priopći narodu, narod ustade i reče: »Hoćeš li zar da svi izginemo za grob iz kojega je Gospodin naš odavna izišao i na nebo uzašao?! Da su bar kosti u njemu, pa da svete moći tu i tamo za žito ili za bojnu opremu tržnemo... Hoćeš li zar da napustimo zemlju koju smo s toliko krvi stekli i namakli, pa da drugi s noge na nogu i hoću-neću uljezu u nju, u ognjište naše, u ložište naše, uza žene naše dok nas ne bude? Ti si kralj. Jesi. I ako misliš da nam glave ne stoje dobro, skidaj ih ovdje, na ovoj zemlji, neka zagnoje nju na kojoj su izrasle!« A kako kralj ustraja na zapovijedi Božjoj, narod reče: »Kad si baš upeo da se gine, neka se gine! Buduć je narodu zgodnije i Bogu ugodnije da izgine jedan nego svi, pogini!« I pogibe ondje od ruku naroda koji kralja i Boga prisvaja samo dotle dok su mu od koristi“ (Raos, 1971: 167, 168).

3.1.2. Legende

Legende se često povezuju s predajama, jer su slično koncipirane, ali ih razdvajaju fantastični elementi koje posjeduju legende. Za glavne likove uzimaju se osobe s posebnim karakteristikama, poput svetaca, kraljeva, ratnih junaka, ali i običnih ljudi koji su se nečim istaknuli. Tematski legende iznose teme iz općega života, ali često se dotiču i idejne, a i religijske teme (Botica 2013: 446, 447). U *Prosjacima i sinovima* predstavlja se legenda o djevendidu Prpi, a o njemu kao junaku saznajemo iz razgovora Kikaša i Matana Potrke. Kikaš vodi svog nasljednika u *Prpin dočić*, prije nego krenu na prosjački put. Prepričava mu legendu o Prpi, kao prosjačkom junaku, kako bi kod njega potaknuo osjećaj ponosa. Prpa je prikazan kao junak, a sve njegove mane su predstavljene kao vrline, a osim svog junačkog karaktera, on je glasio i za najljepšeg u selu, momka kojega su i vile spopadale.

3.2. ELEMENTI USMENE KNJIŽEVNOSTI KROZ STIHOVE

Lirska poezija u hrvatskom jeziku postoji gotovo od samih početaka, ali prvi zapisi potječu iz 15. stoljeća, a zapisane su pjesme koje su postojale godinama prije. „Lirska poezija bez pripovjedne deskripcije fiksira osjetila i podražaje. Za lirsku se pjesmu kaže kako prati čovjeka od kolijevke do groba, individualno biva općim, a tematski raspon i višestruka raznovrsnost motiva daju joj mogućnost da prati čovjekov život u radosti i tuzi, u svečanostima i obredima, siromaštvu i bogatstvu, u radu i odmoru te u ljubavi i mržnji“ (Beževan, 2020: 7). Tematika pjesme je ovisila o prigodi, od pjesama koje su se pjevale na vjenčanjima, preko uspavanki, tužaljki, pa sve do hodočasničkih pjesama (Kekez, 1986: 176). U Dalmatinskoj zagori najpopularniji stih je bio deseterac, kojega su koristili za pjevanje gange, rere ili ojkanja (različiti nazivi ovise o mjestima). U slučaju Imotske krajine riječ je o gangi (Botica, 2011: 269).

„Na prostoru Dalmatinske zagore, a samim time i Imotskog i Imotske krajine, prevladava ganga. Sam Raos je za sebe rekao kako bi on, da nije otišao iz Imotskog svoje literarne sposobnosti razvijao isključivo kroz gangu. Iako je otišao iz rodnoga kraja, nije u potpunosti zaboravio svoj kraj što je vidljivo u puno njegovih djela, a posebno u romanu *Prosjaci i sinovi* u kojima čitatelju osim opisa imotskog mentaliteta i krajolika, pokazuje i svoje sposobnosti u pisanju stihova raznih oblika“ (Beževan, 2020: 28).

3.2.1. Pjesmice

Tematika je pjesama ovisila o situacijama u kojima su se likovi nalazili. Tako je Kikaš prilikom prošnje u trenutku znao osmisliti pjesmicu, u koju bi ubacio par arbanaških izraza kako bi ljudima bila mističnija, pa bi odmah drugačije i njega shvaćali.

*„Ai či dan kian,
ai či šan bian,
či kuri tan lian, šemije curi lan.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
roge van!
Têja ben drû,
džini ga, vodo, tu!*

*Vere me lule, dimni me trule,
sesijat krule, drmnime sbule.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
roge van!
Teja ben drû,
džani ga, vatro, tu!*

*Si as ditta, citet pita, kenzul kita,
maš makita, čilibu šita, sulamita.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
roge van!
Têja ben drû
džuni ga, šejtan, tu!“ (Raos, 1971: 310, 311)*

Prilikom izvedbe ove pjesmice i sličnih prilikom prošnje, znali bi tekst popratiti mimikom. To se dogodilo i u ovom slučaju, Kikaš je prilikom recitiranja stihova, podiže obrve do kose, okreće očima, prebire puževe poput krunice. Osim toga pridodaje i dinamiku, govori kroz zube, a sve kako bi njegov performans bio što uvjerljiviji i kako bi mu se narod smilovao i udijelio.

Osim prosjačkih pjesama, postojale su pjesme koje su se koristile svakodnevno, pa su se ustalile i češće recitirale. Kao takvu imamo primjer uspavanke, u trenutku kada je već ostarjela Anđelija svom sinu, koji je bio izgladnjen i slab, recitirala pjesmu kao dok je bio mali.

*Spavaj, spavaj, malo moje,
ispod sise majke svoje:
sisa će te od'raniti,
majka će te obraniti,
s dva će pera zlatne koke
odgnat čari i uroke,
a s veprove dvije kuke
odagnat će svake muke.
Anđeli će s našeg praga
otirati crnog vruga,
glogov kolac sa dva kraka
probušit će vukodlaka,
a vile će na panjčiću plesti
grivu tvom vrančiću.
Vik ćeš imat sablju britku,
vik ćeš piti vodu pitku,
vik ćeš imat barut suv,
vik ćeš jisti u kvas krv,
vik ćeš sići dušmanina,
vik ćeš biti junačina.
Spavaj, spavaj, malo moje,
bit će dugo žiće tvoje...
Jadna li sam i kukavna! (Raos, 1971: 189)*

3.2.2. Distisi

Distisi su kraće literarne forme, pisane su desetercima, a prožeti su kroz cijeli roman. Prema Botici, njihovo ime ovisi o kraju iz kojeg potječu, pa tako mogu biti ojkanje, rera ili ganga (Botica, 2011: 269). Većinom nastaju spontano, svakako iskazuju kreativnost izvođača, ali su se neke zadržavale i ustalile u izvedbama. Roman *Prosjaci i sinovi* obiluje takvima, a neki od njih su:

*„Omiš-grade, na krajini smrade,
a Makarska luka trgovačka!“ (Raos, 1971: 369)*

„Ljubim njemu skutove i mašne
i gamaše di mu noge staše.“ (Raos, 1971: 463)

„Neću bule, dupe joj se gule,
nego čiste šiške katoliške!“ (Raos, 1971: 514)

„Biž', Vilime, iz Brlina grada,
iđe na te Matanova garda!“ (Raos, 1971: 582)

„Žito u džak, masnoće u kante,
žare zlata u Garana Ante!“ (Raos, 1971: 597)

Care Karlo i carice Zita,
što ratuješ kada nemaš žita? (Raos, 1971: 604)

Oj, starosti, ti si svemu kriva:
nesta Matan, nesta i Dektiva. (Raos, 1971: 798)

Ovim distihom završava roman o Prosjacima i sinovima, a ujedino i kraj loze Špalatrina, jer je Kikaš imao Škilju, Potrka je imao Šaloma, a Matan Dektivu.

3.3. EPSKA POEZIJA

Epski deseterac je omiljen stih i za pjevanje epskih pjesama, pa se tako naziva epskim desetercem, a u rjeđim slučajevima se koristi epski osmerac. Epska poezija u hrvatskoj književnosti postoji od srednjeg vijeka, a vidljiva je kroz narativnu poeziju, liturgijske tekstove, statute i zakonike, a najveći dio epskih pjesama nastaje u razdoblju osmanlijskih osvajanja i nakon toga (Kekez, 1986: 180–181). U odnosu na lirsku, epska pjesma ima radnju i likove, a da ne bi došlo do odstupanja od potencijalnosti događaja, koriste se stvarni likovi. „Epskom tekstu uvodni dio čini ili slavenska antiteza ili invokacija odnosno zazivanje nadnaravnih sila. Slavenska antiteza karakteristična je za slavensku epiku, a njezin stilski postupak se sastoji u tome što se u upitnoj tezi ili-ili suprotstavlja antitetički odgovor niti-niti, a zatim dolazi potvrdni

odgovor već/nego i time se automatski čitatelja privlači za daljnji tekst“ (Beževan, 2020: 8). Nakon prelaska na zbivanje radnje, kazivač uključuje i druge sporedne likove, uvodi epizode detaljnog opisivanja izgleda i detalja na likovima, ako je riječ o junacima onda se detaljno opisuju i konji, ali i oprema. Nerijetka su i ponavljanja tekstova prilikom kazivanja, odnosno paralelizam (Kekez, 1986: 182).

3.3.1. Primjeri epske poezije u *Prosjacima i sinovima*

„Viknu vila s Motokit planine:

*»Na noge se, serdaru Ivane,
pa pokupi svoje Vrgorčane.*

*Eto na te bega čitluškoga,
baš delije bega Bašagića,
a s njime je dvanaest momaka,
sve momaka poizbor junaka.*

*Ti pokupi triest Vrgorčana
ako misliš sili odoliti,
jerbo s manje ne ima megdana!«*

Na to Ivan vili odgovara:

*»Ne budali, posestrimo stara!
Nji' je dvanest, nek je i nas dvanest,
pa što komu Bog i srića dade!«*

Ma je Ivo lukavstvo smisljio:

*iz busije vatru otvorijo,
svi' dvanaest delija pobijo.*

Osta samac beže Salih-beže.

Pa podviknu samac Salih-beže:

*»O Ivane, sinja kukavice,
što se kriješ kô miš po kamenju?*

*Iziđi mi na megdan junački
sa svom svojom jadnom mišadijom!«*

*Privari se Ivane serdare,
privari se, ujide ga guja,
s družinom se baci u sedlašce,
po Ljubuškom razigra se polju.*

*A da vidiš jada nevoljnoga:
trinaest ih pade na jednoga.
A da vidiš bega Salih-bega,
on potegnu dvi kubure male,
obe male bez kremenata pale,
pa od trinest jedanest načini.
Sve u trku kubure nabija,
sve u trku druge ispaljiva:
svako zrno nalazi čelenku.
A kada ga živa sustigoše,
konjica je na nji' okrenijo,
pa je britku čordu povadijo:
siče, koli mlade Vrgorčane
kano noćca kratke zimske dane.
Osta samo serdare Ivane.
Pa povika serdare Ivane:
»Aman, aman, beže gospodare,
budi jednom srca milostiva,
pa me živa pusti dvoru momu!«
Odgovara beže Salih-beže:
»Deliji je da koli delije,
ne da gnječi uši, čimavice,
biži, jado, sinja kukavice!«
Pa odjaši biloj kuli svojoj do
Čitluka mista ubavoga.
Biše beže srca milostiva“ (Raos, 1971: 61, 62)*

*„Besidi mu Dizdarević-beže:
»Kučko, kurvo, Marko arambaša,
gub' se, jado, sa demir-kapije,
danas mi se ne da mastit ruke!«
Odgovara Marko arambaša:
»Pobratime, Dizdarević-beže,
reče pravo, odnijo te đavo,*

da ti ruke omastiti nećeš:
ja sam za to svoje pripravijo.
Uvik sam ti, dronjo, besidijo:
ne meći me na niže od sebe,
nek ti šejtan mrtvu majku grebe.
Poštenje sam uvik ti nosijo
i častin te kô što sam častijo:
ti si junak, ja sam arcijunak,
ti si kurva, a ja arcikurva!...“ (Raos, 1971: 131)

4. ŽIVOT U DALMATINSKOJ ZAGORI

„Imotska krajina prikazana u Raosovim romanima patrijarhalna je sredina u kojoj se poštivao autoritet djeda, autoritet starješine koji je skrbio o užoj i široj obitelji. U Prosjacima & sinovima čitamo o Iki Špalatrinu Kikašu koji je kao starješina sjedio na zasebnom stolcu repašu na koji nitko drugi nije smio sjesti, a sam je određivao tko će i kada govoriti, što će i koliko jesti“ (Mišetić, 2022: 453). Kada se promatra položaj žena u romanu „Prosjaci i sinovi“, može se reći da su bile u jako nezahvalnom i nezavidnom položaju, naime one se nalaze na margini društva te su rijetko u situacijama da nešto komentiraju, a posebno da se njihovo mišljenje uvaži. „Raosovi likovi žene dijele na već spomenute 'uspaljenice' i na dobre žene, one koje su vjerne, koje ostaju kod kuće i brinu se o mužu i djeci. Donat nadodaje kako je u procesu metafizičke odgovornosti Raos krivnju bacio na ženu koja je *reper* prema kojemu određujemo metafizičko zlo, ono zlo koje njegovi junaci kasnijih romana lapidarno pučki nazivaju 'silom nečistom'. Ženu se često naziva 'silom nečistom', jer se smatra da je ona odgovorna za iskonski grijeh i time cijeloga života mora plaćati, iako ga nije osobno počinila“ (Milas, 2012: 38). U suštini, Raosove ženske likove možemo podijeliti na dvije struje, prva 'uspaljenice' i druga 'dobre' žene. Kada je riječ o takozvanim uspaljenicama, kao pravi primjer može poslužiti Vrtirepka, koja je ostala trudna prije udaje, uz to s osobom koju ne poznaje. Budući da je ona okaljala čast njihove obitelji, od nje se zahtijevalo da poćini samoubojstvo, jer je u manjim mjestima u tom razdoblju bilo važnije „što će selo reći“ nego život njihovih žena. Ipak, snalažljivi rođak Matan pomaže Vrtirepki, kako bi zadržala svoj ugled i čast, na način da je don Pavao oženio s mrtvim čovjekom iz susjednog sela. Vrtirepka je dobila novu priliku koju je odlučila iskoristiti i započela je nanovo život u Americi, kako je živjela tamo to je čitateljima

ostala nepoznanica, ali se u svojoj starosti opet vraća na rodnu grudu i tu ostaje do smrti. Ona je također dobar primjer Raosove veze s rodnim krajem.

Na drugoj strani se nalazi primjer 'dobre' žene, odnosno Nuša. Ona svoga muža Matana nestrpljivo čeka dok on galantari po Europi, vjerna mu je dok je on za to vrijeme vara s raznim udovicama. Iako je Nuša u teoriji primjer žene za poželjeti i očekivalo bi se da će joj bar iz zahvalnosti pružiti ljubav, Matan to ne radi, nego je naziva 'silom nečistom' i nema izljeve ljubavi, nego tek pred kraj života shvaća da nije zaslužila takav nadimak i odlučuje zvati 'staricom'. Između ostaloga, kako je već rečeno, žena nije imala nikakva prava i nije imala različit položaj od životinja, kao u francuskom naturalizmu i kod Raosa se kod žena javljaju životinjski nagoni.

„Uostalom, na primjeru babe Anđelije i same Vrtirepke, žene su prikazane kao bića vođena životinjskim instinktima, divlja i raskalašena, kojima treba gospodar. Dok je opet na primjeru Nuše i babe Anđuke žena prikazana kao biće bez sposobnosti mišljenja kojoj je potreban životni partner kako bi se o njoj brinuo. Za to nam na samom početku jedan od muških protagonista daje primjer iz Biblije, te govori da nije muškarac nastao od ženinog rebra, već žena od muškarčeva“ (Milas, 2012: 39).

Iz svega spomenutog, možemo zaključiti kako je položaj žene u društvu tog vremena na prostoru Dalmatinske zagore, pa i čitave Dalmacije, bio na margini margine. A ako bi i postala nomadom i otišla u stvarni egzil, nije se radilo o njezinom vlastitom izboru, već o izboru njezinog gospodara, bilo oca bilo muža. Vrtirepkin tada budući suprug kada se nakon trideset godina vrati u zavičaj zaključuje da se radi o zaostalom kraju gdje pred muškarcem muslimanke skrivaju lice, a kršćanke jezik, dok u isto vrijeme svojim muževima peru noge i vežu opanke.

5. ODNOS RELIGIJE I ZAJEDNICE

Utjecaj katoličke vjere na hrvatsku kulturnu baštinu je velik, a to možemo utvrditi na brojnim činjenicama i zapisima. Stipe Botica u svojoj knjizi *Biblija i hrvatska tradicijska kultura* donosi brojne zapise, koji su kako on navodi: „da se sve ovo poprati novim opisima koji su ušli u običaj, a time performancijski posvjedočili svoju prisnu vezu s tradicijskim“ (Botica, 2011: 238). Međutim, Raos navodi kako su samo oni prvi kršćani bili pravi koji su živjeli po Božjim zapovijedima, a nakon kratkog vremena su već počeli vladati zemaljski nagoni i koristoljublje.

„Raos je uskakao u karaktere svojih likova i slijedio vrtoglave promjene njihovog ponašanja. Prikazani su kao ljudska bića izrazito podvojenih osobina koje se neprestano

izmjenjuju za vrijeme njihove borbe za opstanak. Stoga oni u isto vrijeme znaju biti i lukavi i naivni, proračunati i dobrohotni, okrutni i nestašni, podmukli i otvoreni, opori i ljubazni, primitivni i domišljati, tragični i smiješni, pakosni i dobroćudni te razvratni i bogobojažni“ (Milas, 2012: 29).

U *Prosjacima i sinovima*, likovi se često pozivaju i oslanjaju u životnim situacijama na Boga i vjeru. Početak radnje kreće u crkvi na svetkovinu Male Gospe, kada don Pavao propovijeda o prosjaku i bogatašima. Već kroz prve redove romana imamo intertekstualnost i povezanost sa Svetim Pismom, ali kroz to prikazuje i glavnu temu romana – prosjačenje. Do prosjačenja je dolazilo jer mali čovjek nije imao podršku niti pomoć bogataša, niti vlasti. Nakon mise, Kikaš drži svoju propovijed svojim članovima prosjačkog šćapa, kako bi ih ohrabrio za buduće pohode. Ono što je značajno za njegovu propovijed je to da se i on poziva na Sveto Pismo, ali u suštini je to mit. „Slušajte me pomnjivo, jerbo ću vam velike stvari otkriti. Kad ono Gospodin Bog — milostiva ga budi hvala i slava — kad ono Gospodin Bog stvaraše ovaj vrazji svijet i ovo govno od insana, ne stvori samo jednoga čovjeka, kako popovi naučavaju, već stvori petoricu, jerbo je pet prstiju na ruci, pet ćutila u tijelu, pet rana Isukrstovih i pet zapovijedi Svete matere crkve“ (Raos, 1971: 27). Prema Kikaševom mitu, Bog je prilikom stvaranja svijeta stvorio pet ljudi. Gledajući simboliku, odabrao je broj pet jer je Isus imao pet rana, čovjek ima pet osjetila i pet prstiju.

Članovi Kikaševe obitelji, poput njega, vole se pozivati na Božje zapovijedi, ali samo u situacijama kada njima to odgovara. Što još više pridonosi humorističnosti romana, što je naposljetku i Raosov cilj, da kroz humorističnu notu prikaže male ljude onakvima kakvi jesu s vrlinama i manama.

„Bog moj vidi — uzdahnu Copac — Bog moj vidi i Bog moj zna da ne mogu priznati gospodarom onoga kojega roditelji prokleše, jerbo toga i Gospodin prokle, buduć da se ogriješi o svetu zapovijed njegovu, hoćemo je reći: »Poštuj oca i mater ako hoćeš biti sretan i dugovječan u ovoj dolini suza«“ (Raos, 1971: 356).

Iako se pozivaju na Božje zapovijedi, nerijetko ih krše, počevši od dida Kikaša koji Vrtirepku tjera da izvrši samoubojstvo kako bi njegova sramota bila manja u selu, pa preko Jokaša koji je neumjeran u piću, do Matana koji vara svoju suprugu. Kao jedine prave moralne osobe, Raos predstavlja don Pavla i don Petra, koji bi trebali ublažiti pogani narod, međutim i don Pavao čini protiv vjere svojim pristankom i vjenčavanjem Vrtirepke i mrtvog čovjeka. Ipak, gledajući

s druge strane, nevoljko je pristao, a to je učinio jer je znao kako bi sredina osudila majku zajedno s djetetom. Prema Nedjeljku Mihanoviću u njegovoj knjizi *Neorealistična struktura u Raosovu romanu Prosjaci i sinovi*, cijeli roman je koncipiran na erupcijama ljudskog ili svjetovnog nagona za materijalnim i žudnje i seksualnog nagona, te da likovi nisu niti malo vođeni logikom i zdravim razumom, nego onim iskonskim u sebi. Međutim, njihova sredina u kojoj borave je konzervativna, nemaju slobodu i na određeni način su ograničeni moralom u svojim nagonima (Mihanović, 2005: 185).

Veliku ulogu u narodu imaju i svećenici, kao pastiri Crkve, oni su tu da pomažu svom svijetu i da ga vode u teškim trenucima, do onih veselih. Posebnu ulogu u ovom romanu Raos dodjeljuje don Pavlu, kroz njega on progovara o hrvatskom narodu, o masovnoj emigraciji, pred samu smrt on poziva Potrku, kako bi ga zamolio da vrati na svoju rodnu grudu. Don Pavao je osjetio ono što će se na kraju romana i ostvariti, a to je da neće faliti materijalnog, na njihovoj rodnoj grudi, nego će faliti ljudi. On je predstavljao svoj narod i služio je njemu, zbog toga ga je don Petar često i osuđivao. Međutim, u teškim trenucima, kada je došla godina Vukojarca, don Petar je tražio pomoć od vlasti i biskupa, ali uslijedilo je odbijanje, zbog toga se počeo više okretati svojim župljanima, poput don Pavla.

„U očaju za taj jadni napušteni narod, sve se više zatvarao u svoja četiri zida kada se i njemu počeo ukazivati dušić Prosko. Kada bi se i pokušao usprotiviti narodu i njihovom praznovjerju izazvao bi buru osuda. Shvaćao je da se i torbari i galantari sve više udaljavaju od Boga svojim postupcima i znao je da to neće dobro završiti. Nakon smrti don Petra došao je novi svećenik koji je, za razliku od prethodnika, bio na strani vlasti. Obojicu svećenika oblikovao je narod s kojim su živjeli i kojem su služili te nepovoljno vrijeme u kojem su živjeli. Zbog tih ljudi, prilagođavali su Božje zakone vjerujući da će im Bog to oprostiti“ (Milas, 2012: 34).

6. OBIČAJI U ZAJEDNICI

6.1. OBIČAJ NA SAMRTI

Danas su se običaji, prilikom smrti i pokopa, značajno promijenili u odnosu na razdoblje od prije deset godina. U patriotskim sredinama su stariji muškarci bili dominantne ličnosti, njih se uzimalo kao primjer mudrosti, bili su autoriteti i njihove su se odluke poštivale, pa kakve god da jesu. Smrt je tada, kao i danas bila sastavni dio života i svi ukućani su bili izloženi

obredima, tako su i najmlađi članovi imali prilike viđati svoje pretke kako umiru. Tome je uzrok bio život u takozvanoj *zajednici*. „Za razliku od današnjih nuklearnih obitelji koje prevladavaju u gradovima, ali i na selima, nekoliko je generacija živjelo pod istim krovom, stoga je sasvim uobičajeno bilo smjenjivanje generacija, umiranje i novo rađanje. „Tako se, eto, živjelo i umiralo u stidu ljudskom i strahu Božjem, i smrt bijaše samo jedno divotno i svijetlo preseljenje u onaj čudesni svijet koji su za ovozemnog života tek mjestimično dodirivali, ali s njim uvijek, svijesno ili nesvijesno, duboko životno povezani²“ (Mišetić, 2022: 485). Smrt je oduvijek bila nepredvidiva, ali kada bi ljudi zagazili u duboku starost, nastojali bi se pomiriti sa svijetom i Bogom:

„— Ništa, silo... starice moja. Kažem, sve sredio i uredio, pa opet tavori i taveljaj na tom šašavom putu između života i smrti... Najednom se Nuša kao nečeg sjeti, ugrize se desnima za donju usnu: — A jesi li baš sve sredio i uredio? S ljudima jesi. Ma jesi li s Bogom? Sunce moje, kako ćeš i umrijeti bez svete popudbine, bez ispovijedi i pričesti, bez ulja svetog i otajstva umirućih? Kako ćeš umrijeti dok se s Bogom ne narediš! Suzo moja, zovimo popa.“ (Raos, 1971: 743).

Smrt je među narodom bila prelazak na ljepše mjesto, kojem su se kroz cijeli život nadali, ali najveći strah bi bio da pokojnik ode u Kraljevstvo nebesko bez sakramenta ispovijedi, jer bi se smatralo da onda isti poslije smrti ide ravno u pakao (Mišetić, 2022: 486). Kikaš, iako je Škilju smatrao za neprijatelja, nije mogao podnijeti da je otišao na drugi svijet. On dolazi i narušava bdijenje za Škilju, a sve u nadi da je to još jedna od njegovih smicalica.

„« S kim ću se nosati?! E, škiljo, Škiljo, nije ti ovo prijateljska, već dušmanska smicalica! Ti ćeš meni pred nosom ovako! Parnuti, i gotovo! I što ću ja bez tebe! Pogrdno stara, pogrdno si se ponio, ma svejedno ću te odnijeti.

I nosio ga je od kuće do groblja, nosio na prvom kraju nosila, posrtao pod teretom, ali nikome nije dopuštao da ga zamijeni... jer tko je pozvaniji od njega da njemu jedinog dorasla na posljednjem putu nosi! I da je bilo mrvicu snage više, i u grob bi sišao da prijateljevo ukočeno, na hajdučki obučeno i posljednjim perčinom ukrašeno tijelo na ruke primi i položi na smrvljene kosti otaca i djedova.“ (Raos, 1971: 269).

6.2. OBIČAJI POKAPANJA PREMINULIH

Ivan Lovrić spominje kako mrtvac prenoćuje u kući i ne ostavlja se sam niti u jednom trenutku, da se ne bi zamjerilo, pa stoga dolaze ukućani, rodbina i susjedi na bdijenje. Iako u tom

² Citat kazivača Željke Hajder iz Sušac u Mišetić:2022

razdoblju pismenost nije bila raširena, na bdijenjima je trebala biti bar jedna osoba koja je znala čitati. Noć je trajala dugo, a da ih ne svlada san i da održe koncentraciju pili su rakiju, tako je noć prolazila u čitanju i nazdravljanju (Lovrić u Vekić, 2018: 429). Kao što je već prethodno bilo spomenuto, na smrt se gledalo kao na prirodan proces koji će se kad-tad dogoditi. Običaji koji bi uslijedili nakon smrti, bili su različiti u raznim područjima, ali ono što je karakteristično za Zagoru jest to da su ljudi za života pripremali odjeću u kojoj žele biti pokopani. Većinom su ljudi umirali u svojim domovima, ako je riječ o prirodnoj smrti, pa bi ih najbliži članovi sređivali za vječni počinak (u romanu nakon Kikaševe smrti su to ženski članovi obavljali). Naime, oni bi prvo okupali pokojnika, pa bi ga zatim odjenuli u robu u kojoj je isti želio biti pokopan. Kikaša su žene obukle u njegovu „prosjačku robu“, ali se Potrka pobunio: „Neće mi te kô prosjaka pred Boga otperjašiti, neće dok je mene živa! Na, držite, žderigovna ženska! — i dobaci im onu ljepšu od dvije svečane hajdučke odore, što se čuvahu u škrinji, kao obiteljsko blago. E, to! To je odora za čovjeka, za pravoga, za Kikaša! Od turske čohu sašivena, žeženom srmom prožežena i srebrenim tokama, velikim kô Bajini orasi, posuta! »Toliko blago pa da u zemlji sagnjije!« uzdahnuše žene očima, no ipak se šutke posla prihvatiše“ (Raos, 1971: 335). Nakon toga bi se odvijalo bdijenje nad pokojnikom, koje je znalo trajati i po nekoliko dana: „izmjenjivali su se članovi obitelji i suseljeni koji bi tako ostajali uz njegovo tijelo do početka sprovoda“ (Mišetić, 2022: 489). Prema navodima kazivača, pokojnik bi bio u jednoj prostoriji, a žene u drugoj, zajedno s pokojnikom bi bili muški članovi obitelji i muški susjedi, koji bi napravili bdijenje i cijelu noć bi se čuvao mrtvac, a u isto vrijeme bi se i jelo i pilo (Mišetić, 2022: 489). U ranijim razdobljima su postojale osobe koje su se bavile pripremom mrtvaca za pokop, može se reći da je to bila jedna vrsta zanimanja, mogle su biti muške ili ženske, ali u Imotskoj krajini su za to bile zadužene žene. Njihov zadatak je bio oprati i obući pokojnika. „...dotle je gore u velikoj sobi, na stolu od tesane hrastovine — ženski svijet bez suza i uzbuđenja pokojnika umivao i u ukopno oblačio, oblačio polagano i pažljivo, da pred lice Božje stupi sredan i uredan, jer i Bogu je milije vidjeti crva zemaljskoga u čistoj košulji, novu kampanu i hlačama na sponje sa šavovima obrubljenim usukanom vrpcom od crvene pređe, nego u prosjačkim dronjcima što smrde po vlastitoj gubi i tuđim stajama“ (Raos, 1971: 333). U nekim mjestima su vladali običaji, kojima se uz pokojnika u lijes stavljalo i nešto od materijalnoga, ljudi su vjerovali da će to pokojniku poslužiti u drugom svijetu, a može se isto reći kako im je vjerovanje bilo pogansko u određenim segmentima (Mišetić, 2022: 492).

Kada bi osobe koje su zadužene za sređivanje pokojnika konačno obavile sve, najbliži član obitelji bi pokojniku prekrizio ruke, tako je i baba Anđuka trebala prekriziti didu Kikašu. Prema

navodima, mrtvacu bi redovno, nakon križanja ruku, utisnuli krunicu u ruke, zapalili bi svijeće i pripremili blagoslovljenu vodu s grančicom. „— Majko, priđi i ruke mu prekriži. Muž ti je. Baba se Anđuka i ne pomače, tek joj suze ubrzaše hod niz uvele obraze, da natope sasušene i ispucale ruke koje više ni rosa nebeska ne mogaše natopiti. — Dobro, onda ću ja — promrsi Livoguza, pa kao da se pred sobom i pred Bogom opravdava, nadoveza — Kći sam mu“ (Raos, 1971: 334). Osobe koje bi došle na bdijenje, prilikom ulaska u prostoriju bi izmolile molitvu, uglavnom bi to bila tri oče naša, zdravo marije i slava ocu, nakon toga bi prišli mrtvacu i pošćropili bi ga svetom vodom koja je već bila pripremljena (Kutleša, 1993: 298). Na samom obredu pokopa su se često događala i naricanja. „Naricanje se u narodu uvriježilo kao društveno propisani način iskazivanja tuge i postalo je sasvim uobičajeno da zajednica okupljena u pokojnikovoj kući ili na njegovu grobu očekuje naricanje od rodbine, jednako kao i druge radnje kad nastupi smrt. Bio je to način iskazivanja tuge i ispraćaja pokojnika prisutan u svim krajevima Hrvatske, ali zbog zadanih su se obrazaca ožalošćeni njime i štitili od nekontroliranoga izljeva osjećaja u takvim prigodama“ (Mišetić, 2022: 492). Kroz određene faze u povijesti naricanje se ustalilo kao jedan od načina tugovanja, smatralo se normalnim da zajednica nariče za pokojnikom u njegovoj kući ili na grobu, a od obitelji se očekivalo da nariče. „Čim Livoguza očeve ruke na prsima prekriži, svih osam žena i djevojaka kao jedna udariše u plač i kuknjavu, i svaka začu svoju čemernu nabrajaljku bugariti. Takav je adet od davnina: kad ruke dovrše svoje, tek onda srce na red dolazi.“ (Raos, 1971: 334). Na sami dan sprovoda povorka bi krenula od kuće pokojnika prema župnoj crkvi i groblju, a pratilo bi ju brećanje zvona. Brećanje zvona poseban je zvuk zvona, polagan i tugaljiv, kojim se pokojnici ispraćaju u manjim mjestima, na selima i na otocima. U mnogim mjestima razlikuje se brećanje zvona za muškarcima i ženama pa mještani, ako i nisu upućeni u nećiju smrt, što je u malim sredinama rijetkost, odmah znaju kojega je spola preminula osoba (Mišetić, 2022:499). Prilikom Kikaševa sprovoda nakon što se začuo zvuk brećanja, položili su ga na ljestve i povorka je krenula kroz selo prema crkvi koja je bila udaljena tri kilometra, a naricanje se sve više pojaćavalo, te se stjeće dojam kako svi žele biti prisutni u toj povorci koja je nalikovala više na procesiju, a ne na sprovod.

„Sav u srebru i zlatu ne činjaše se kao mrtvac na mrtvaćkim ljestvama, već kao neki svetac biskup na pozlaćenoj nosiljci. Gledajući ga svi se složiše s onim što Jokaš u budalaštini izbací: ovu ljepotu ni Bog šale vragu ne prepušta. Sprovod sve više nalikovaše procesiji, a u dušama muškaraca sve češće odzvanjaše ćudna jeka: »Za ovako nešto mogao bih stotinu puta umrijeti!« Kako je povorka kroz koji komšiluk prolazila, tako se i povećavala, jer je sve živo — što ne ode u prošnju ili na školje u nadnicu —

hitalo da postane sudionikom ovog neviđenog sjaja, koji će položiti u drugi sjaj, u grob novi, neviđeni“ (Raos, 338).

Njegov sin Jokaš, kada je shvatio da mu se bliži posljednji čas, odrađiva po tri nadnice kako bi sebi osigurao veseo sprovod, a ne brećanje i tugaljivi zvuk. Nakon dugog kolebanja, zvonar Maćun mu ipak zvoni veselo, iako se to protivilo tradiciji i običajima. Jokaš se u potpunosti protivio tradiciji pa tako smatra da ga na ljestvama ne trebaju nositi tužno, nego veselo kao da im „Turci u stope skaču“ (Mišetić, 2022: 499). „Cijeli je bogovetni dan veliko zvono veselo udaralo o oba kraja: činga-drn, činga-drn... kao da i ne zvoni mrtvacu, već krupu rastjerava, a sutradan ranim jutrom Mrkaševi momci hitro podigoše Jokašu na mrtvačka nosila i žurno ih ponesoše, bez predaha i odaha, bez stajališta i počivala, poskakujući u zasukanim bječvama i laganim opancima od suha, baš kao da progonjeni hajduci u trku mrtva hajduka nose: kiju-kiju, kiju-kiju...“ (Raos, 1971: 562)

Ono što se također očekivalo od ukućana, nakon smrti bližnjih jest, da narednih osam dana upale svijeću i da dane provode u molitvi za dušu pokojnika. Svi ovi običaji su jednako vrijedili za sve pokojnike, osim jedne skupine, a to su osobe koje su učinile samoubojstvo. Njima se ne bi zvonilo, niti bi imali sprovoda, jer se smatralo da su svojevrijem učinili najveći mogući grijeh.

6.3. ODLASCI NA *DERNEKE*

„Seoske su proslave, u narodu zvane dernecima, bile još jedan oblik zabave na kojoj su se momci i cure mogli upoznati ako nisu bili iz istoga sela ili poblize upoznati ako se nisu dobro poznavali. Svako je selo imalo blagdane i svece (zaštitnike) koje je osobito štovalo, stoga su na te dane bili organizirani derneci“ (Mišetić, 2022: 511). Svaka župa je imala godišnje nekoliko derneka, na datum svoga zaštitnika i na veće blagdane poput Uskrsa, Božića i Velike Gospe, ali u srži datumi su varirali od župe do župe. „Jedne Gospe Rozarice skupilo se ovdje desetak popova i fratara, kakav je već običaj kad je u selu dernek“ (Raos, 1971: 296). U jutarnjim satima održavale su se svete mise, na njima bi se okupila cijela župa, a nerijetko su dolazili i mještani iz susjednih župa. Nakon svete mise, mladost bi se okupila u centru mjesta ili u blizini crkve i zaigrali bi kolo, a u kolo bi ubacili djevojku, koja je spremna za udaju, pa bi zaigrala s rođakom. Također, kao na silima, ako bi se koja djevojka svidjela mladiću, on bi joj prišao. Ako djevojka odbije njegovo društvo, značilo bi da se on njoj ne sviđa. Valja napomenuti kako su momci i djevojke bili vješti u pjevanju gange, pa bi na dernecima nerijetko dolazilo i do pripetavanja.

„Djevojke su stajale s jedne strane ili šetale i pjevale gangu, a na drugoj strani gangom bi odgovarali mladići ili obrnuto. Iz pripetavanja bi se iščitavalo tko se kome sviđa ili ne sviđa, a značilo je i poziv na silo ili odbijanje. Na dernećima bi se znalo događati da nakon pjevanja gange mladić pristupi djevojci, provede s njom vrijeme i kupi joj poklon: grotulju (ogrlicu od probušenih oraha nanizanih na žicu) ili jabuku“ (Mišetić, 2022: 511).

U *Prosjacima i sinovima* se prije blagdana Svih Svetih pročulo, da se u selo vratio Jozina Bekavac, sumještani koji se odselio u Ameriku, dvadesetak godina prije. Kod Jozine je vidljiva promjena, te klasičan primjer stereotipnog povratnika, jer se vraća okićen zlatom, govorne promjene su vidljive, a i sama promjena imena u „Džo“. Međutim, Jozina ili Džo se vratio kako bi pronašao svoju partnericu, na rodnoj grudi. On je vidio dernek kao idealnu priliku, jer će biti puno žena, kako bi pronašao buduću suprugu: „Vratio se, ma ne zauvijek, već na neko vrijeme, dok štogod cure ne zamjeri. Kažu, da će na Sve Svete pasti na Aržano: dernek je, nova crkva tek učinjena — bit će djevojaka kô ramenjaka i šakaraca“ (Raos, 1971: 277). S druge strane, kad se za to pročulo, sve su majke željele srediti svoje kćeri koje su spremne za udaju, kako bi ih Džo primijetio. „Međutim, u kućama udavača tresli su se i zidovi. Puna dva dana samo se svlačilo i oblačilo, nadošivalo i nadovezivalo, kupovalo i pozajmljivalo. Na Sve Svete majke su budile kćeri već u prve pijevce — nije Aržano: iskoraci, pa sjedni — kindurile ih kao za svadbu, pletenice im splitale i uljile, da nijedna vlas ne strši, a sestre, tetke i strine po buzavcima, bječvama, po cijeloj odjeći i u posljednji su čas tu i tamo prišivale kakav ureščić, kakvu mrđelicu, kakvu krpicu veličine dukata, uvezle kakvu zvjezdicu od crvene i zelene vune — oku najljepše“ (Raos, 1971: 278, 279).

6.4. ODLAZAK NA SILO

Silo u Dalmatinskoj zagori označava odlazak mladića u kuću u kojoj je djevojka za koju smatra da će biti dobra izabranica, upoznavanje s njom, udvaranje i promatranje je li ista djevojka uopće zainteresirana za njega. Na sila su momci uglavnom išli s pratnjom, to je mogao biti brat, prijatelj ili rođak i išli su u skupinama od tri do pet. „Često su na takva druženja dolazili momci iz udaljenih sela, pješačeći nekoliko kilometara do kuće u kojoj se organiziralo silo i isto toliko kilometara natrag. Zbog povratka u svoje selo koje se zbivalo noću rijetko se događalo da su išli sami; najčešće je skupina od tri do pet momaka zajednički pješačila do kuća

obližnjega sela u kojem je bilo udavača. Njihov je put bio popraćen pjesmom, prigodnom gangom kakva se pjevala u svim životnim situacijama“ (Mišetić, 2022: 506). Sila su mogla biti i staračka, na njih ne bi dolazili tražiti ženidbene izabranike, nego bi došli na razgovor. Na njima bi se okupljali oženjeni muškarci i žene te starci i starice, raspravljali bi o temama koje ih muče, ali isto tako bi pričali pripovjetke, šale, a često bi padali i dogovori (Mišetić, 2022: 506).

Kako se mladenačko silo odvijalo? Djevojke bi bile okupljene u nekoj prostranoj kući pa bi momci dolazili kod njih kako bi provjerili zainteresiranost određene djevojke za skori brak. U slučaju kada se djevojka sviđa momku, on po dolasku nju pita da mu donese vode kako bi se napio, a ako mu ona donese, to bi značilo da se i on njoj sviđa. Djevojka, ako joj se ne sviđa momak, bi poslala prijateljicu da ona donese vode, na taj način bi odbila momka, a to bi za njega bila sramota. Često bi momak pozvao djevojku vani kako bi nasamo razgovarali, bolje se upoznali i ugovarali idući susret. „Sila su uz kola bila jedan od najčešćih načina upoznavanja, jer derneci su se priređivali o prigodama, na važnije blagdane i blagdane svetaca koji su se u selu štovali, a u mnogim sredinama smatralo se da ženama ne priliči odlazak u susjedna sela na derneke pa su onamo odlazili momci“ (Mišetić, 2022: 507).

„Na silima su uz djevojke i momke koji su k njima odlazili često bili prisutni i stariji članovi obitelji djevojaka. Sila su se organizirala uz ognjište ili u kužinama, a stariji su ostajali kako bi pazili na društveno prihvatljivo ponašanje svojih kćeri i popratili tko im od momaka ulazi u kuću. Poneki su roditelji bili toliko strogi da nisu uopće dopuštali da k djevojkama do određenog broja godina itko od mladića dolazi na silo ili da se ono održava u njihovoj kući. Često se na dernecima događala tuča momaka, stoga neki pojedinci nisu bili poželjni na silima“ (Mišetić, 2022: 509).

Kod Raosa, u *Prosjacima i sinovima* spajaju se staračko i mladenačko silo. Džo Amerikanac dolazi kod u Kikaševu kuću na silo kako bi zajedno divanili o životima, međutim, njemu je na tom silu Vrtirepka zapala za oko. „Dok je Džo jeo, pio i pripovijedao, oko mu je samo od sebe i ne gledajući gledalo i ne tražeći nalazilo žensku priliku, u crno zavijenu, kojoj je tuga davala svetačku toplinu, a crna marama i rumeni odsjaj vatre vilinsku ljepotu. Kako je dvorila uglavnom sagnuta, a k tomu obučena u široku odjeću od gruba sukna, trbuh joj se nije ni zamjećivao, no stoga su pleća i sitne guzičice neprestano poigravale i treperile, kao mlada trava i žedna želja“ (Raos, 1971: 289). Tako je Džo priznao Kikašu kako mu se sviđa Vrtirepka, a Kikaš mu je priznao da je ona udovica koja čeka dijete. Međutim, kako je Džo svjetski čovjek, on je odlučio, bez miraza i s ponosom uzeti je za ženu jer su Amerikanci tolerantniji od ljudi iz

tog kraja, a on kao takav ima proširene vidike. Tako su na tom silu dogovorili brak, za par dana na svetu Katu su se vjenčali, a ona je na Mladence rodila sina Mladena.

6.5. PREDSVADBENI OBIČAJI

U slučaju kada bi se momak i djevojka odlučili vjenčati, prvo bi njegovi članovi obitelji (otac, ujak i stric, ako ih ima) dolazili na upoznavanje kod mladenkinih pa bi uz razgovor dogovarali detalje oko svadbe. Kada bi dogovor dobro prošao, javili bi svećeniku, tada bi on obavio razgovor s budućim mladencima, kako bi ustanovio da nisu u krvnom srodstvu, propitao bi ih o njihovom kršćanskom nauku. Ako bi i razgovori kod svećenika prošli u redu, on bi tri uzastopne nedjelje pred vjenčanje najavljivao njihov brak, tako bi njihov brak bio transparentan. Kutleša navodi kako bi prilikom prvog čitanja napovijedi, dolazilo do uznemirenja puka, odnosno krenulo bi međusobno komentiranje. Druge nedjelje prilikom čitanja, već bi manje bilo uzbuđenja, a već prilikom trećeg rijetko tko bi uopće progovorio (Kutleša, 1993: 291).

U periodu prije svadbe, djevojka i njena obitelj imaju velike pripreme, mora pripremiti ruho koje se sprema u škrinju. Škrinje ili dota su prikazivale imovinsko stanje djevojke koja bi se udavala, imućnije djevojke bi imale i bogatiju dotu, čak bi poneke donosile i šivaću mašinu (Singericu).

„Škrinje (dota) u mnogim su se krajevima vozile/nosile četvrtkom. Po njih je dolazio djever, mužev brat, a ako njega ne bi bilo, onda su dolazili članovi uže obitelji (...) Za škrinjama su obično išle cure: kuma, rodice, zaova. Namjestile bi mladoj sobu u koju ona nije smjela ulaziti prije udaje. Budući da je obično mlada kupovala taj namještaj, ona bi uputila žene kamo što staviti da je dočeka. Običaj je bio da uz škrinje mladenka u novi dom donese i bračni krevet“ (Mišetić, 2022: 514).

Dolazak nevjeste u obitelj je bio popraćen darivanjem svih članova obitelji u koju dolazi, pokloni su ovisili o imovinskom statusu djevojke, ali većinom bi bili odjevni predmeti poput košulja i spavaćica.

6.6. SVADBENI OBIČAJI

U Dalmatinskoj zagori, sklapanje braka je jedan od najsvečanijih događaja, kako za mladence tako i za njihove obitelji, ali i uzvanike. „Na svadbe se gledalo kao na svečanosti reprezentativne i za obitelj i za mjesto iz kojega mladenci potječu, stoga se pazilo da na svadbama ničega ne nedostaje: da se, koliko je god to moguće, proceduralno ispoštuju svi drevni običaji i da se obitelji mladenaca pokažu drugima u najboljem svjetlu“ (Mišetić, 2022:

504). Sklapanje brakova je bilo puno drugačije od današnjeg, s dozom rezerve, može se reći kako je većina brakova bila ugovorena. Dakle, brakove bi većinom ugovarali stariji članovi obitelji, odnosno za svoje sinove ili unuke bi odabrali djevojku koja bi glasila za dobru, poštenu i vrijednu, a svoje kćeri ili unuke bi udavali za momke koje su smatrali da će biti dobri muževi i očevi (Vitez, 2001: 319).

O sklapanju braka po dogovoru piše i Ivan Lovrić u svojim *Bilješkama o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice* i navodi kako bi se većinom momci i djevojke zabavljali s jednom osobom, a na kraju bi se morali vjenčati za drugu osobu koju bi nerijetko upoznali tek na dan vjenčanja. U tom razdoblju ljudi su često bili usredotočeni na brigu o blagu i radom u polju, pa su koristili svetkovine i derneke za upoznavanje odabranika ili odabranice. S obzirom na to da je ljeto bilo rezervirano za fizički rad, onda su se i svadbe obavljale preko zime. Zorica Vitez u svojim *Narodnim običajima, u: Hrvatskoj tradicijskoj kulturi na razmeđu svjetova i epoha* navodi kako je broj sudionika na svadbama bio različit i ovisio je o različitim mjestima. U romanu imamo primjer Potrkine i Nušine svadbe, koji je prikazan detaljno po običajima koji su se zadržali i do danas. Mladoženjini uzvanici se okupljaju kod njega, pa oko nekog sata krenu kod mladenke, predvođeni starim svatom. Po dolasku, cvječarica im prišiva cvijet, koji je označavao da su oni dio ceremonije, a oni bi za taj cvijet plaćali. Na samom obredu vjenčanja ne bi bili prisutni svi uzvanici, nije bio običaj da svekar i svekrva budu prisutni na samom obredu, nego oni čekaju svatove doma (Mišetić, 2022: 520). „Potrka sjaši s konja, te na oči svijju skide iza sedla ruksak prepun robe, uprti ga na leđa, pa gluh na šapat, gurkanja, zgražanja i savjetovanja, probi se kroz gomilu sve do oltara. Kad ga don Petar ugleda, jednostavno mu se noge podrezaše, a ledeni znoj sam od sebe obli mu čelo. — Dode li ti na pazar, marvo jedna, ili na sveti sakrament ženidbe? — upita gnjevno. — Dođoh skrušen na vjenčanje! — skrušeno će Potrka i skrušeno kleče do vjerenice“ (Raos, 1971: 476). Raos čini sam obred vjenčanja humorističnim, jer prikazuje Potrku koji dolazi s ruksakom robe na svoje vjenčanje, koji se praktički taj dan vjenčaje za Nušu, ali i za svoj posao, jer će njemu posvetiti više vremena nego svojoj ženi. Nadalje, nakon svadnenog običaja se išlo kod mladoženje, pa bi tu uslijedio niz običaja poput darivanja: „Nušina braća, svatovski prvenci, bijahu već odavno zetovim dvorima pristigli i od ukučana — koji, eto, ne bijahu zetovi — bogate darove dobili: po troje bječve i buzavce i po tri pršuta u zobnicama...“ (Raos, 1971: 478). Kao običaj nakon vjenčanja ubraja se i bacanje jabuke, koje je označavalo plodnost nevjestice, koja ako uspije prebaciti kuću, onda će biti plodna, a u slučaju ako ne prebaci to je bio loš znak. „Nuša i ne sjaha, već zavitla jabuku i na divljenje svijju kô od šale prebaci dva boja visoke dvore Matanove.

Bit će radosti! Ali nisu ovo svatovi od jedne jabuke! Dvadeset ih je nabijeno banovcima — dvadeset svadba i dvadeset Božića za djecu iza kuće. Prve poletješe preko krova kano ptice lastavice, ali i vješta Nušina ruka na kraju se istrza, te pet šest jabuka o krov udari i s krova se pred dvore skotrlja. Bit će i žalosti!“ (Raos, 1971: 478). Nakon toga bi se dugo u noć jelo i pilo, gangu pjevalo i plesalo, dok kumovi ne uguraju mladence u sobu kako bi proveli prvu bračnu noć. Međutim, kod Potrke je bilo drugačije, umjesto da se posveti ženi, on se posvetio računanju troškova svadbe. „— Ovaj... možeš... ovaj... eto, možeš doći po svoje... cijelo ti je. — Slušaj ovamo, silo nečista! Matan će doći po svoje kad njemu bude od volje! A ti, ako si se uspalila, uspaljenice nijedna, siđi na bunar pa izlij dva tri sića vode na to pogrde! — Tako ti meni... prvi dan — i ču se kako krupne suze stadoše šumno o jastuk udarati. — Bolje prvi nego posljednji — mudro će Potrka — a sad me pusti da račune sredim — i nastavi računati — trideset janjčića, jaganjčića, sto i trideset kruna, trideset kozlića... dođi i pokloni mi se, budalašu prokleti... što no bi? A, ha! Trideset kozlića...“ (Raos, 1971: 482).

7. RAZLIKE IZMEĐU ULOGA MUŠKARCA I ŽENA U ZAJEDNICI

Nakon čitanja Raosovih romana, može se uočiti kako je imotski kraj patrijarhalno nastrojen. Što predstavlja patrijarhat? Prema razmišljanjima Stanislava Feldmana u *Sudbini Evinih kćeri, ženskoj povijesti patrijarhata*, do takvog odnosa muškarca i žene nije došlo odjednom, nego je nastajalo godinama. Predstavlja jedno uvriježeno mišljenje, koje postoji i danas, a to je da su žene manje vrijedne i da se prema njima kao takvima i postupa (Feldman, 2012: 275). Glava obitelji je uvijek bio najstariji živeći muškarac (djed, otac, brat, unuk, sin) i njega bi se poštovalo. „U Prosjacima & sinovima čitamo o Iki Špalatrinu Kikašu koji je kao starješina sjedio na zasebnom stolcu repašu na koji nitko drugi nije smio sjesti, a sam je određivao tko će i kada govoriti, što će i koliko pojesti“ (Mišetić, 2022: 453). Vodeća osoba u obitelji nazivala se starješinom, pa tako u ovom slučaju je i Kikaš bio starješina svoje obitelji. Titula starješine nosila je određeno strahopoštovanje, ali i odgovornost, pa čak i u nekim slučajevima emocionalnu operiranost po pitanju članova obitelji.

„Eto vidiš. Nu osim mene i tebe nitko ne zna da ti ne dođe vrijeme, ni zašto ne dođe... ma kad za dva tri mjeseca to nevolje uskisne i nabubri, svi će znati... i što ćeš onda?! — Ništa! Skočit ću... kad sam tako nevoljna da me se od prve prihvati! Bit će kasno, slađana moja, medena, bit će kasno kad sramota pukne na sve četiri strane i zauvijek se oblati časna kuća Kikaševa! A tebi je isto: danas ili sutra... Stoga poslušaj djeda, pa ovdje, baš je zgoda i prigoda... A ja ću svima: »I Bogu su milije djevice nego kurvetine,

pa je uze sebi da ga razveseli...« I prenijet ću te kući, položiti na pragove u grob novi, što ga djed podiže svijetu na diku, a sebi i potomstvu svojem na vjekovječnu slavu... I ruže ću ti posaditi, toliko pustih ruža, da ćeš svakog anđela bar jednom zakititi... Sad lijepo poljubi djeda, zapitaj u Boga oproštenje, to za svaku slučajnost, jer smo ti i on i ja već davno oprostili, pa lijepo skoči!“ (Raos, 1971: 234).

U praksi bi starješinu, nakon njegove smrti, nasljeđivao njegov sin, prvijenac, ali dida Kikaša nasljeđuje njegov unuk Potrka, a ne sin Jokaš, pa je zbog toga došlo do svađe između oca (Jokaša) i sina (Potrke). Članovi obitelji su bili na razmeđu, nisu znali koga će podržati, jer pokojnikova se riječ treba podržati i od tog trenutka su trebali gledati Potrku kao starješinu i njegovu riječ poštivati, ali prvi se Jokaš tome protivio, pa je baba Anđuka istupila prva u odluci i na taj način pokazala počast svom pokojnom mužu i pokoravanje unuku.

„Ti si moj starješina i gospodar, kako pokojni odredi – uze Potrkinu ruku i poljubi je, premda ne bijaše običaj da se ikomu, osim popu, ruka ljubi. Ali baba Anđuka htjede ovim potresti nerazumno potomstvo svoje i nagnati ga da poštuje volju pokojnika, koji je sve ovo stvorio i održao, koji je znao vladati i upravljati na dobro svijuu i na dobro svijuu odabrati dostojna nasljednika.“ (Raos, 1984: 299.).

Odnos muškaraca prema ženama u *Prosjacima i sinovima* je dosta strog i autoritativan te ga možemo sažeti u nekoliko glavnih točaka kojih su se žene trebale pridržavati. Prvenstveno su žene trebale slijediti volju muškaraca, bilo da su u pitanju muževi, djeca ili unuci, ženi nije priličilo da se suprotstavlja volji muškarca i da izjašnjava svoje mišljenje. Muškarci su imali prednost u svemu, pa tako i prilikom jela, žene bi bile odvojene i ne bi sjedile zajedno s muškarcima za istim stolom, kada bi se nazdravljalo, prvo bi muškarci došli na red, a zatim žene. Muškarci su od svojih žena očekivali da uz sve poslove u polju, da održavaju kućanstvo i bave se „ženskim poslovima“, ali ako muškarci vode neke razgovore, od njih se ne očekuje da se upliću u razgovor, jer su muškarci razumniji i oni će bolje zaključke donijeti (Mišetić, 2022: 454, 455). U kratkim crtama se može reći da su žene bile prikazivane slabijima, a muškarci snažnima, čak i boljima nego što jesu. Muškarci su prema svojim ženama bili i previše grubi, nisu bili skloni iskazivanju emocija, znali su ih čak nazivati pogrđnim imenima, primjerice „silo nečista“. „Kad ostadoše sami, Nuša stade smeteno prebirati resice na zobnici, pa čim pribra snage i bojažljivost malo potisnu, progovori: — Čovjek mi nisi, ma kô da i jesi, i ne pitam te što radiš... Ma reci mi zašto me pred tolikim svijetom nazivaš silom nečistom i đavlom paklenim? — Zato, silo nečista, što to i jesi po rođenju svome, po ustrojstvu svome, po tijelu i

duši ženskoj, paklenoj! I ne muči me više, već krst na se, put poda se, pa preko brda kući! Ja ću s poštanskom dilijencom do Kamenjaka... Ili bi se možda i ti vozikala?!“ (Raos, 1971: 467).

7.1. ŽENE U PROSJACIMA I SINOVIMA

U prvoj prikazanoj generaciji u *Prosjcima i sinovima* dolazi baba Anđuka, ona je Kikaševa supruga i jako su dugo u braku. Ona je pravi primjer odane i pokorne supruge, gotovo da ništa ne govori, samo odgovara na postavljena pitanja. Po njenom mišljenju, ali i ponašanju, žena se treba pokoravati muškim ukućanima, bilo da su stariji ili mlađi od nje. Od žena se nije očekivalo da iznose svoje mišljenje, ali baba Anđuka jednom htjela popričati s Džoom Amerikancem, ali je dobila opasku od strane svojega muža, kako bi umuknula i pustila njih da razgovaraju. Također, dok bi objedovali, prvo su muškarci prilazili zdjelama, a kada bi se najeli, onda su dolazile žene na red. „Babu Anđuku jako je pogodila Kikaševa smrt, iako se on prema njoj ponašao grubo i znao bi joj uputiti riječi koje se ne upućuju ni životinji, a kamoli ljudskom biću. Takav odnos je pokazatelj kako žena u patrijarhalnoj obitelji drži najviše do muža, on je centar njezina svijeta i onaj koji o svemu odlučuje. Bez svoga gospodara- muža, žena je izgubljena“ (Anđelić, 2018: 26). Potrka je bio jako vezan uz nju, ali i ona uz njega, jer on je bio miljenik njenoga muža i njegov nasljednik. Ona je jedina koja je prihvatila njegovu službu starješine u potpunosti, jer je to bila volja njenog Kikaša, te je jedina stala na Potrkinu stranu dok ga je otac Jokaš napadao sjekirom.

Za razliku od Anđuke, Potrkina majka Maruka je u toj situaciji odabrala stranu njegova oca, pa ga je i razočarala s tim.

„Maruka je jednako kao i baka Anđuka bila tipičan primjer žene odgajane u patrijarhalnom duhu. Držala se svih običaja i ispunjavavala sve obveze koje joj je život nametnuo. Potrka se prema majci odnosio kao i djed Kikaš prema nježnijem spolu, sve je osobine naslijedio od njega pa tako i stav o ženama kao o onima koje se ne pita za mišljenje i koje su tu da slušaju te budu pokorne i ponizne, pune brige za svoje muškarce i djecu“ (Anđelić, 2018: 27).

Maruka je poštivala svoga sina, kao što je svim drugim ukućanima služila, tako je i njega služila i poštovala, ali u situacijama kada je Potrka bio u sukobu sa svojim ocem Jokašem, ona bi stala na stranu svoga muža. Jokaš je bio pijanica, prema njoj se ponašao jako loše, kao da je smeće, on je ipak za nju zakon, a zakon se treba poštivati. Ona je osjećala strah prema njemu, iako je nesretna s njim, ona smatra da je njoj mjesto uz njega po Božjoj volji. Za Potrku je to bilo veliko razočaranje, godine su prolazile, ali on svojoj majci nije oprostio takvu izdaju. Prilikom

povratka u selo nakon dugo godina prema majci se ponaša hladno i daje joj do znanja zašto je takav.

„Ali ne bijaše mu duga razgledanja, jer tek što se baci na postelju da vidi »ljulja li se kako«, u vratima se ukaza neka prilika, prikaza zapravo. — Što hoćeš, ženo skovrljena? A žena jedva čujno zacvili: — Više ni rođenu mater ne poznaš! U onom polumraku i u tom sasušenu tijelu Potrka Maruku zaista ne bijaše prepoznao, ali to joj ne oda, već glas povisi i uzvisi: — Tko starješinu ne pozna, ni starješina njega neće prepoznati! — Kako sam te mogla prepoznati kad mi je, tužnoj i nevoljnoj, Bog uz muža mjesto namjestio, zauvijek i zavazda! — Onda i ostani tamo, zauvijek i zavazda! — nesmiljeno odreza Potrka“ (Raos, 1971: 468, 469).

On drži do svog ponosa i boli, čak toliko da odbija vlastitoj majci pomoći, iako ga emocije hvataju, on ih uporno potiskuje.

Potrkin teta Livoguza odudara od ostatka ženskih članova obitelji, ona je pripadala Kikaševom šćapu, a to je bila čast, jer da ju je ostavio kod kuće onda bi se i na nju gledalo kao manje vrijednu, poput ostalih žena. Livoguza se nije poput drugih djevojaka udala, nego je prilikom vjenčanja dovela muža u svoju obiteljsku kuću, pa su ga zbog toga izrugivali i dali su mu nadimak Podlivoguz. Međutim, njemu nije smetalo što ga tako zovu, jer je znao kako sredina reagira na takve situacije, a on je to sam odabrao (Anđelić, 2018: 30).

Okrutnost patrijarhalnog života na ženama vidi se i na sudbini Marije Poprde, Potrkine sestre. Ona je u romanu primjer usidjelice, djevojke koja se nije udala do određene dobi, pa se zbog toga nalazi na margini društva, a nerijetko je bila i primjer izrugivanja. Ona je cijeli svoj život podredila drugima, cijeli svoj život se brinula za svoga oca Jokaša, koji to nije znao cijiniti, nego tek na samrti (Anđelić, 2018: 28).

Nasuprot Poprdi, Potrkina rođakinja Zlatka Vrtirepka nije bila mirne naravi, ali ju je sreća na određen način pratila. Poput Livoguze, ona je pripadala Kikaševim *šćapima*.

„Zlatki, nadimak Vrtirepka nadjenut je jer je sa svojih sedamnaest godina bila toliko živahna, vreckasta i zavodljiva da su je morali tako prozvati. Svaki mladić se za njom okretao, a ona bi još više njihala zanosnim bokovima. Primjer je žene "uspaljenice", kakva je bila i Anđelija. Puna žudnje, Vrtirepka je zračila erotikom. Znatiželjna po pitanju seksualnosti, ona čak od svog rođaka Matana Potrke traži da joj ugodu, jer će je u protivnom proljetnica usmrtniti“. (Anđelić, 2018: 30).

Kao što se navodi Vrtirepka je imala vrelu krv poput Anđelije. Tko je bila Anđelija? Ona je bila žena djevendeda Prpe, o njoj se saznaje iz zapisa Đačeta-Nedoučeta koje Potrki čita don Pavao Čikeš. Ona je bila pokorna svom mužu, ali nije bila čedna poput Anđuke. Vrtirepka je naslijedila njenu uspaljeničku krv, imala je obline, glasila je za pravu i zdravu ženu koja će rađati zdravu djecu, ali je znala biti i jako prosta. Iako su bili rođaci, Vrtirepka je bila Matanov prvi kontakt sa ženom u erotskom smislu, ali taj kontakt nije dugo potrajao jer se on trgnuo i shvatio da je to grijeh. Od tog trenutka pa nadalje, on na žene gleda kao uspaljenice i „sile nečiste“. Zbog svoje uzavrele krvi se Vrtirepka našla u ne tako zahvalnoj poziciji, nakon što je ostala trudna s nepoznatim mladićem, iako je bila Kikaševa miljenica, on je od nje očekivao da izvrši samoubojstvo. Razgovor u kojem djed svoju unuku tjera da izvrši samoubojstvo je dosta težak, ali Raos ga humorističnim elementima eufemizira, kako se čitatelji ne bi zgražali nad tim činom. „Istina je da se tako zaista i radilo u tim krajevima potkraj 19. stoljeća i da se svaka "sramota" nastojala zataškati na bilo koji način, iako je čin samoubojstva ipak malo pretjeran. Djed tješi unuku da je za nju tako najbolje, čak poseže za spominjanjem vjere kako bi ju lakše nagnao da si oduzme život, tj. da i sama uvidi kako je to jedino ispravno, a zapravo se radi o njegovoj sebičnosti i spašavanju vlastitog obraza“ (Anđelić, 2018: 31). Kikaš prilikom nagovaranja koristi deminutive i odmilice kako bi ublažio situaciju, a još apsurdnije je što je on sluga Gospodnja koja odlazi svaku nedjelju na misu, a svoju unuku tjera na najveći grijeh kako bi sačuvao svoj obraz. Raos preko ove situacije šalje kritiku društvu, sve prikazuje na hiperboliziran način, poigrava se riječima i situacijom a na kraju sve prerasta u humorističnu situaciju. Iako je i Potrka bio djedov miljenih i uvijek uz njega, oko ove situacije se nije slagao, nego je odlučio pomoći Vrtirepki da se izvuče i da ostane na životu. Svojom domišljatošću spašava rodicu i ona se na kraju udaje i odlazi u Ameriku.

Nuša ili Sila nečista, bila je Potrkina žena, koju nije oženio jer je bio zaljubljen u nju, nego iz potrebe. Poput njegovog djeda, Potrka je imao svoga Škilju iz Zagvozda, a to je bio Šaloma. Vjenčanje je bilo jedini izlaz kako bi se spasio od Šaloma, a prva djevojka koju će susresti u selu će biti njegova izabranica. Igrom slučaja, to je bila Nuša Markotina, koja je u tom trenutku imala samo šesnaest godina i koja je odmah pristala na brak. Bila je ponizna i poslušna u braku, kako se i očekivalo od nje, nije se miješala niti u Matanova posla. „Nuša je primjer žene roditelje i radnice, koju Matan doživljava kao svoje vlasništvo i stroj za rađanje. On ne vodi ljubav sa ženom jer ju voli već zbog toga da mu rodi nasljednika. Čak sam čin želi napraviti na svom prijestolju, tj. naslonjaču, kako bi bilo što učinkovitije da se začme prijestolnasljednik. O mogućnosti da bi se mogla roditi djevojčica, uopće se ne pomišlja“ (Anđelić, 2018: 37). Raos

humoristično opisuje i njihov pokušaj rađanja nasljednika, kojeg će dobiti nakon sedam godina braka. Prije nego li je ostala trudna, Nuša je polagala zavjete Gospi Sinjskoj, ali Matan Potrka je i tada ismijava i govori joj da se moli muškim svetcima, jer nisu Gospina posla rađanje muškog djeteta, nego su to poslovi npr. svetog Ivana, Marka ili Ante. Ironija doseže vrhunac kada Potrka saznaje da mu je Nuša rodila sina, a u tom trenutku se nalazi s ljubavnicom Bertom. Potrka je imao osjećaje prema Nuši, ali ih je uvijek na određen način potiskivao, jer se nije očekivalo da jedan starješina ima takvo mekano ponašanje, a to razmišljanje mu je nametnuto od rođenja.

Nušu su najviše pogađale priče koje su dolazile do nje kako Potrka ima djece po svijetu, a nju je najviše mučilo kako će ona odgajati gradsku djecu, ako dođu kod nje. „Gradske žene su naspram seoskih prikazane pomalo demonizirano i nakazno. Dok su seoske većinom roditelje i radilice, gradskima nije u planu imati djecu, sklone su pobačajima, a ni svetost braka ne doživljavaju pretjerano važnim, već im je bitno da se dobro udaju radi novčane sigurnosti, a opet da sa strane imaju ljubavnike“ (Anđelić, 2018: 40).

Nuša je prikazivana kao čestita i poštena žena, a Matan Potrka nije sumnjao uopće u njenu vjernost sve do trenutka kada se u njegovoj pedesetosmoj godini, nakon njegovog dužeg izbivanja, rodio mali Iviša. Nuša je godinama počela odgovarati Matanu, pa je time i patrijarhat počeo lagano slabiti. Možda je nakon niza godina nakon što je bila varana, odlučila osvetiti se za sva ponižavanja, pa je tako i Iviša plod osvete, a nakon toga se stvari počinju nepovratno mijenjati. Potrka tek pred kraj svoga života kreće žaliti zbog svog ponašanja prema svojoj ženi i prisjeća se svih svojih nedjela. On smatra kako je najveći problem bilo njegovo ponašanje, a ne varanje. Mora se priznati, da je Nuša u tom odnosu puno više trpjela i opraštala, ali u trenutku kada je njena čast došla u pitanje, Potrka je ostao uz nju jer je dobra majka i žena, tako da se može reći kako su se oni ipak voljeli na neki svojstven način.

Nuša Druga je supruga Potrkinog sina prvijenca, Matana Drugog, koji je naslijedio svoga oca u svakom smislu, a njegova žena je bila nasljednica njegovoj majci. Može se uočiti kako je Potrka, uz Anđeliju i Vrtirepku imao uzavrelu krv, jer se Matan Drugi u tom pogledu nije uopće ugledao na svoga oca. Matan Drugi, po uzoru na svog oca isto odabire prvu djevojku s reda za ženidbu. Ona je bila čak i sramežljivija od njegove majke, Nuše Prve, a u svim drugim segmentima se može reći da ju je dostojno naslijedila. Matan Drugi je isto često izbivao iz kuće, a ona je živjela u Zagrebu sa svekrom i svekrvom. Odnos nje i muža je bio nalik njegovim roditeljima, ali oni nisu imali potomstva zbog Matanove neplodnosti. On je često okrivljivao nju, da je ona razlog tome, jer je žensko, ali se opet primirio s tom činjenicom. Smatra kako je

možda bolje što mu Bog nije podario djecu, pa mu je onda i ne može uzeti, jer u tom periodu često su se događale smrti male djece. Po Matanovom razmišljanju, veća je žalost dobiti dijete, pa ga sahraniti, nego ne dobiti nikako. On, poput svog oca, tek pred kraj života priznaje svoje nedolično i grubo ponašanje prema ženi, pa se kaje zbog toga. „Humorističnu notu Raos postiže kada Matan objašnjava Nuši da prije nje nitko ne smije ući u njezinu grobnicu, pa čak ni on, te na taj način ukazuje na Matanovu želju da mu žena umre prije, pa da ga može dostojno i dočekati. Po njegovu, ženi pripada ono nakon smrti, a njemu ono zemaljsko“ (Anđelić, 2018: 47).

Na samom kraju ovog poglavlja može se reći kako je svaka žena bila u sjeni muškarca, iako se Livoguza u svom bračnom odnosu malo izdvaja, ona je opet u sjeni svoga oca, brata i nećaka. Muškarci vole svoje žene, ali ih ne poštuju i grubi su prema njima, što opravdavaju činjenicom kako starješine obitelji moraju biti snažne i ne smije vladati srce nad njima, nego um. Žene su ograničavane u svakom smislu, ali se ne bore za svoja prava, nego štoviše, prihvaćaju takva razmišljanja i sebe manje cijene i smatraju se manje vrijednima. „I ne muči me više, već krst na se, put poda se, pa preko brda kući! Ja ću s poštanskom dilidencom do Kamenjaka... Ili bi se možda i ti vozikala?! — Bog s tobom! Nisam ti ja sudac iz Imotskog da se u kočiji vozikam pokraj zdravih nogu! što ti je to meni!... Ni tri ure i već sam ti kod kuće! — Mogla si i s manje riječi — mrzovoljno će Potrka, pa se bez pozdrava okrenu i pođe prema poštanskoj kočiji“ (Raos, 1971: 467).

8. ZAKLJUČAK

Tema je ovoga rada bila obrada usmenoknjiževnih izričaja u romanu *Prosjaci i sinovi* i način života u zajednici kod Raosovih likova. Raos je svoje djelo *Prosjaci i sinovi* pisao od 1968. do 1971. godine, a veliku popularnost obitelji Špalatrin je donijela i ekranizacija romana, koju je obradio Antun Vrdoljak kroz 13 epizoda istoimene kultne serije *Prosjaci i sinovi*. Radnja se serije u nijansama razlikuje od radnje romana, ali u oba slučaja su prikazani život i razvoj jedne prosjačke obitelji od razdoblja turskih osvajanja do sadašnjice. Žanrovski gledano, iako prikazuje povijest jedne obitelji, roman nije povijesni, nego se može kategorizirati kao pikarski jer se kroz satiru opisuju sve dogodovštine likova. Njihove mane i nedostaci se na humorističan način okreću u pozitivne osobine, tako da u nekim grubim i krivim postupcima likova, gleda ih se na pozitivan način. Svi likovi su okarakterizirani svojim manama na humorističan način, počevši od imena pa do govora i izgleda.

Na samom se početku rada prikazuje život i stvaralaštvo Ivana Raosa, za lakše shvaćanje cijelog sklopa „imotskog identiteta“. Kroz svoj stil pisanja, jednostavnost riječi, detaljno prikazivanje kraja, sa svim manama i vrlinama, ali opet uz dozu „veličanja“, unosi sebe u roman. Raos je za sebe govorio da je „književnik od zanata“, a njegovi su likovi bili „prosjaci od zanata“, a koristeći tu sintagmu ukazuje da su su njegovi likovi dio njega. U središtu rada se nalazi prosjačka obitelj, koja živi u malom mjestu u Zagori. Život naroda koji je obitavao na tom području nije bio lagan, životni standardi su bili niski, a pismenosti gotovo da nije ni bilo. Sve je to utjecalo na razvoj usmene književnosti, koja je u tom razdoblju bila puno raširenija. U radu se nastojalo objasniti i oprimjeriti elemente usmene književnosti koji su zastupljeni u romanu. Narod, koji je obitavao u Imotskoj krajini glasilo je za uzoran i pobožan puk, unatoč tome znali su imati poganska vjerovanja, koja su pojačavala doživljaje njihovih usmenih predaja. Od svih usmenoknjiževnih izričaja najzastupljeniji u Raosovom romanu je deseterački distih, koji je bio pogodan za pjevanje gange.

Isto tako, cilj je bio prikazati njihov način življenja, običaje do kojih su držali, usporediti ih sa sadašnjicom i oprimjeriti tekstovima iz romana. Život u *zajednicama* nosio je manjak intimne, poslušnost prema starješinama, podložnost muškarcima. Budući da su odnosi prema ženama u to vrijeme u svijetu pokazivali napretka, što je vidljivo iz Džooovog gledanja na Vrtitrepku, Raos donosi dio Dalmatinske zagore i prikazuje pravi patrijarhalni odnos koji se prenosi s generacije na generaciju. Žene su im bile samo za kućanske poslove i za širenje potomstva, a za sve ostalo su posjećivali udovice ljubavnice, kao što je vidljivo u romanu.

Danas se situacija uvelike promijenila, ali se obistinilo don Pavlovo proročanstvo o napuštanju rodne grude, pa je to proročanstvo prvenstveno vidljivo u manjim mjestima na kamenu, iz kojih je gotovo svo stanovništvo iselilo, života u zajednici gotovo da ni nema, a mladi su promijenili svoje svjetonazore. Osim toga, došlo je i do promjene običaja. U romanu imamo prikazan cijeli životni ciklus, koji je popraćen raznim običajima u svakom životnom trenutku. *Zajednice* su funkcionirale na način da je njima upravljao starješina, on je donosio sve važne odluke, njega se poštovalo i od njegovih reakcija se strahovalo. Brojnost zajednica je ovisila od obitelji do obitelji, ali su uglavnom bile mnogobrojne. Ukućani nisu mogli imati privatnost, pa osim što su većinom znali sve jedni o drugima, tako su bili prisutni i na nekim važnim životnim događajima poput rođenja i smrti. Tako su u situacijama, kada preminuo član obitelji, imali posebne običaje koje su izvršavali. Za početak, ženski bi dio obitelji uređivao pokojnika za pokop, čak su ubacivali i materijalne stvari na vječni počinak s njim. Kao što je već spomenuto, to je ostatak poganskog vjerovanja, kod Raosovih likova. Nakon što bi pripremili pokojnika za vječni počinak, ukućanke bi naricale za istim, a isto tako bi se održavalo bdijenje u pokojnikovoj kući. Na dan sprovoda, kolona iliti ga procesija, bi krenula uz brečanje zvona prema mjesnom groblju i crkvi. Svećenik bi održao obred sprovoda, pa bi se nakon toga održala misa zadušnica, a u nekim župama bi bilo obrnuto.

Narodu je u to vrijeme vjera, ali i župa igrala veliku ulogu u životu, jer su sva velika događanja bila vezana uz svetkovine omiljenih svetaca. Svaka je župa imala svog svetca kojega je slavila, a uz njega su se održavali *derneći* na veće blagdane poput Božića, Uskrsa ili Velike Gospe. *Derneći* su bili oblik razonode i dan kada si ljudi daju oduška za slavlje i odmor, poslije velikih fizičkih radova. Budući da nisu imali prijevoznih sredstava, odlazili su u najbliža mjesta na *derneke*, do kojih su mogli pješice doći. *Derneći* su bili idealni za mlade ljude kako bi se mogli upoznavati i pronalaziti osobu koju će vjenčati. Nakon upoznavanja odlazili bi na *sila*, kako bi još bolje istražili teren kod obitelji i prijatelja, a naposljetku i sklopili brak. Prije sklapanja braka su trebali proći predsvadbenu proceduru kod svećenika, kako bi on ustanovio poznaju li mladenci osnove svoje vjere koju će živjeti i prenositi na svoje potomke. Mladenka bi spremala miraz, a u njemu se nalazio poklon za svakog ukućana obitelji u koju dolazi. Pokloni su ovisili o mogućnostima mladenke, ali su većinom bile suknene čarape ili košulje. Ako se vjenčanje održavalo subotom, miraz ili takozvana *dota*, bi išla četvrtkom. Po dotu su dolazili muški članovi mladoženjine obitelji, u većini slučajeva brat, ujak i kum. Po dolasku kod mladenke bi ih se darivalo, a onda bi im se priključile mladenkina sestra, kuma, strina ili teta, ovisno koga su imale. One su vozile dotu s njima, a po dolasku su slagale krevet i miraz u njihovu spavaću

sobu. Samo vjenčanje je imalo cijeli niz običaja koje mladenci izvršavaju. Prvo su se uzvanici sa mladoženjine i mladenkine strane okupljali kod njih, zatim je mladoženja sa svojim uzvanicima krenuo po mladenku. Vjenčanje se održavalo u njenoj župi, a nakon vjenčanja su odlazili kod mladoženje na slavlje. Mladenka je po dolasku u novu kuću dobila jabuku koja je bila ispunjena novčićima, a sa strane ukrašena orasima (takozvana *kićenica*), zatim bi ju bacala preko kuće. U slučajevima kada bi uspjela prebaciti jabuku preko krova kuće, smatralo se da će brak biti plodan i skladan, a ako ne bi uspjela prebaciti, znalo se reći da tu neće biti sreće. Mladenka bi nakon toga ljubila prag kuće u koju dolazi, a zatim bi ju muž prenio preko praga.

Od žene se nakon udaje očekivalo da se posveti svom mužu, da mu služi, da ga poštuje i podržava u njegovim odlukama. Svakako, očekivalo se da mu podari i potomstvo, a prije svega sina nasljednika. Žene u tom razdoblju nisu bile u zavidnoj poziciji, što se može vidjeti na primjerima Raosovih likova. On u svoj roman ubacuje humorističnu notu, ali stvarnost je bila još surovija od opisanog. Generacijama je patrijarhat slabio, ali u Zagori je dolazilo i do iseljavanja. Brojni su ljudi iselili po drugim hrvatskim gradovima, Europi, Americi i Australiji. Don Pavao je navijestio iseljavanje rodne grude, Matan se po stare dane vraća, ali sve ono što je nekad postojalo je izbljedilo. Sve se to može povezati i s temom ovog diplomskog rada, jer svi ovi navedeni običaji, elementi usmene književnosti, predaje, ganga ili epsko pjevanje blijede i nestaju. Poneki običaji prilikom vjenčanja su se zadržali, ali sada dobivaju novo ruho. Ganga ili rera se može čuti samo među starijim generacijama manjih mjesta, a sela koja se nalaze u kamenoj Zagori su opustošena. Cilj je ovoga rada bio prikazati kako je Raos kroz tri generacije prikazao promjene u njihovim životima, a gledajući iz današnje perspektive, u odnosu na njegovu zadnju prikazanu generaciju je došlo do još većih promjena.

9. LITERATURA

1. Anđelić, Ivana. 2016. *Slika žene u romanu "Prosjaci i sinovi"* Diplomski rad. Sveučilište u Zadaru.
2. Beževan, Marijana. 2020. *Elementi usmene književnosti u Prosjacima i sinovima Ivana Raosa* Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu
3. Botica, Stipe. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Brešić, Vinko. 1997. *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb
6. Donat, Branimir. 1984. *O romanima Ivana Raosa*. Pogovor u: Ivan Raos. *Na početku kraj*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
7. Feldman, Stanislav. 2012. *Sudbina Evinih kćeri, ženska povijest patrijarhata*, Artresor naklada, Zagreb
8. Kekez 1986: Kekez, Josip. 1986. Usmena književnost. U: *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Ivana Sor, ur. Zagreb: Globus: 133–192.
9. Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imočkoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu.
10. Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar.
11. Mihanović, Nedjeljko. 2005. *Neorealistička struktura u Raosovu romanu Prosjaci i sinovi*, u: Raosov zbornik I, Matica hrvatska, Ogranak Imotski
12. Milas, Ivana. 2012. *Nomadi s margine u Prosjacima i sinovima Ivana Raosa*. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera. Osijek.
13. Mišetić, Dijana. 2022. *Motivi nematerijalne baštine u "Prosjacima & sinovima" i Trlogiji Ivana Raosa u kontekstu suvremenoga kulturnog pamćenja*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Splitu.
14. Novak, Slobodan. 1980. *Izabrana djela Ivana Raosa*. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv.152, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
15. Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravljaju svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 159-236.

16. Pavletić, Vlatko. 1995. "Razgovor s Ivanom Raosom. Pisanjem se ne popravlja svijet".
U: Pavletić, Vlatko. *Misaono osjećanje mjesta. Razgovori o književnom stvaranju*.
Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
17. Raos, Ivan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 6. 2023.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51820>>.
18. Roščić, Marijana. 2018. *Prosjaci i s(p)inovi – ne/popularnost Raosova stvaralaštva*.
Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol.
44 No. 1, str. 360-372.
19. Šnajder, Đuro. 1971. *Uvod u najnoviju hrvatsku prozu*. Zagreb: Matica hrvatska.
20. Vekić, Denis. (2018). Lokacije usmenoknjiževnog pripovijedanja–pripovijedanje oko vatre, u gostionici i na bdjenju uz pokojnika. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 16(3), 413-434.
21. Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori.